

# Nyt fra Sprognævnet

2001/3 september

---

## Indhold

- [I anledning af at Erik Hansen fylder 70 år](#)

### Artikler

- [Hvad er apposition?](#)
- [Imponerende 10,3 sekunder](#)
- [Eksemplarisk](#)
- [Var det hundene han gik i?](#)  
En grammatisk analyse af nogle danske idiomer
- [Har man sine tvivl, eller kan man nøjes med én?](#)
- [Valgfrihed](#)
- [Flygtninge/indvandrere, et sammensat ord med skråstreg?](#)
- [Fremmedarbejdere, gæstearbejdere, nydanskere - og perkere](#)
- [Ekspone og overeksponere](#)
- [Den dag i dag og alt i alt](#)
- [Fed? Nej, selvfed](#)
- [Ævred](#)
- [Din nisse](#)
- [Stavekontrol - kontrol af stavning?](#)

### Bøger

- [Ord til Arne Hamburger](#)
  - [Sproglige åbninger](#)
  - [Glæden ved grammatik](#)
- 

## I anledning af ..

### *Af Vibeke Sandersen*

"Hansen, Erik, f. 1931, dansk sprogforsker, fra 1975 professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet; den toneangivende danske grammatiker i sin generation .. har skrevet .. bøger til både fagfolk og et bredere publikum .. . Han har haft stor betydning for sprogdebatten i Danmark, bl.a. gennem sin sprogrubrik i Information som Magister Stygotius, som stifter og medredaktør af det populærvideenskabelige tidsskrift Mål & Mæle (1974 ff.), som sprogkonsulent for Danmarks Radio og som formand for Dansk Sprognævn siden 1985". Således karakteriseres Erik Hansen i Den Store Danske Encyklopædi (bd. 8,

1997, s. 225-226). Den 18. september fylder han 70 år. Derfor udkommer Nyt fra Sprognævnet 2001/3 på denne dato og ikke som ellers en af de første dage i måneden. Det er hensigten at fejre denne begivenhed ved at gøre septemhernummeret af tidsskriftet til et fødselsdagsnummer. Hvervet som redaktør af dette nummer er derfor overtaget af redaktionssekretæren, og omfanget er øget betragteligt for at så mange medarbejdere fra instituttet og medlemmer af arbejdsudvalget som muligt kunne få lejlighed til at hylde en formand som foruden at være den længst siddende formand i Sprognævnets 46-årige historie - Erik Hansens sidste funktionsperiode udløber først 31. december 2002 - har taget del i nævnets virke, også i det daglige arbejde i instituttet, med det største engagement.

Anledningen har også sat sit præg på artiklerne. Flere forfattere betjener sig af en lidt hårdere fagterminologi end vi plejer her i tidsskriftet, og de har fået lov at følge deres egne tilbøjeligheder med hensyn til ortografi og tegnsætning.

### Erik Hansen i Sprognævnet

Erik Hansens forbindelse med Sprognævnet går langt tilbage. Umiddelbart efter skoleembedseksamen 1959 fik han et deltidsvikariat ved sekretariatet, som instituttet hed dengang. Ansættelsen varede til 1960; samtidig var han timelærer i gymnasieskolen. 1973 genoptog han sprognævnsarbejdet, nu som medlem af Dansk Sprognævn og med sæde i arbejdsudvalget. Og siden da har han uden afbrydelse været medlem af dette, fra 1985 som nævnets formand.

### Erik Hansens bidrag til Dansk Sprognævns skrifter

Talrige er de opgaver Erik Hansen har udført eller taget del i i Sprognævnets tjeneste. To - snart tre - udgaver af Retskrivningsordbogen er udkommet under hans auspicer, adskillige af Dansk Sprognævns skrifter har hans navn på titelbladet, enten som forfatter, som medforfatter eller som redaktør. I "At færdes i sproget" (1975, Dansk Sprognævns Skrifter 9) er der bidraget "Noget om intet" om pronomenerne *ingen* og *ikke* .. *nogen's* tal, i "Ord til andet" (1980, Dansk Sprognævns Skrifter 10) har Erik Hansen skrevet om "Den nye Retskrivningsordbog", nemlig Retskrivningsordbogen 1986, som der efter en optaksperiode på næsten 25 år blev arbejdet målrettet på. "Sproget her og nu" (1988, Dansk Sprognævns skrifter 14) er redigeret af Erik Hansen og Jørn Lund, og Erik Hansens bidrag "Grammatik: Bøjning og syntaks" handler om de ændringer der trods den fundamentale stabilitet i sprogets struktur sker på disse felter.

"Fra tid til anden" (1995, Dansk Sprognævns skrifter 23), som blev udsendt i anledning af Sprognævnets 40-års jubilæum, blev til på Erik Hansens initiativ og er redigeret af ham alene. Skriftet, der består af genoptryk af ældre artikler, indeholder tre bidrag af Erik Hansen selv: "Argumenter i konflikt" (opr. 1979) afslører at det folk i virkeligheden vil sikre sig når de stiller spørgsmål til Dansk Sprognævn, er at deres sprogbrug er i overensstemmelse med rigssprogsnormen. Artiklen "Det danske folk og det gode sprogs sagsbehandlere" (opr. 1990) handler om konflikten mellem den nidkære læge sprogelsker, sprogrøgteren, og den professionelle lingvist, sprogforskeren, i debatten om det gode sprog. Endelig afviser "Dansk Sprognævn - Superman eller funktionær" (opr. 1995) i sarkastisk form tanken om "en beslutsom og effektiv sprogpolitik". "Sproget skal styrkes -

ikke værnes" er titlen på Erik Hansens seneste bidrag til debatten om en dansk sprogpolitik (skrevet sammen med Jørn Lund og Iver Kjær, opr. trykt som kronik i Politiken 13.2. 2000), og denne liberale sprogpoltiske holdning har i princippet altid været Erik Hansens.

I 50-året for retskrivningsreformen 1948 redigerede Erik Hansen sammen med Jørn Lund en artikelsamling "Det er korrekt" (1998, Dansk Sprognævns skrifter 27) koncentreret om emner som har med denne reform at gøre eller med dansk retskrivning i det hele taget. I sit eget bidrag "Uløste og uløselige retskrivningsproblemer" forklarer han en række tilsyneladende eller faktiske inkonsekvenser i dansk retskrivning som der - ofte af historiske grunde - ikke er noget at stille op med.

Det er Erik Hansens liberale - nogle vil kalde den liberalistiske - holdning som kommer til udtryk i hans bidrag til artikelsamlingen "Engelsk eller Ikke Engelsk? That is the question" redigeret af Niels Davidsen-Nielsen, Erik Hansen og Pia Jarvad (1999, Dansk Sprognævns Skrifter 28). Artiklen "Det gode afløsningsord" sammenfatter de sproglige kriterier som helst alle skal være opfyldt for at resultatet kan blive et virkelig godt dansk ord som erstatning for et fremmed. Men "Om et afløsningsord slår an, afgøres .. ikke af ordstrukturen, men af forhold uden for det sproglige" (s. 100), og med hensyn til Sprognævnets mulige rolle konkluderer Erik Hansen at det "efter min mening ikke [kan gøre] andet end at hjælpe og oplyse dem der beder om det" (s. 101).

Udbredelsen og forståelsen af det nye komma har Erik Hansen naturligvis ydet sit bidrag til i skrift og tale. Efter en vis tøven - han var jo fra sine unge dage en af pausekommaets frontfigurer - og det må have været en skuffelse at det danske folk ikke ønskede at bruge det komma som gav den gode sprogbruger mulighed for også ved hjælp af sin kommatering at sætte sit personlige præg på en tekst - gik Erik Hansen aktivt i brechen for det bedst mulige komma. Sammen med Kirsten Rask har han med hæftet "Sætning, komma - kommasætning" (1998, Dansk Sprognævns skrifter 26) skrevet den nok lettest tilgængelige af de udkomne vejledninger i brugen af det nye komma - med øvelsesdiskette.

### Erik Hansen og Nyt fra Sprognævnet

Erik Hansen har altid været en flittig og værdsat bidragsyder til Nyt fra Sprognævnet, som Sprognævnets formand er ansvarshavende redaktør for. Det er ikke længe siden en læser sendte et brev til redaktionen hvori han bad os andre om at oppe os lidt og skrive lige så kvikt og morsomt som formanden!

Ligesom Erik Hansens første forbindelse med Sprognævnet ligger langt tilbage i tiden, er det mere end 30 år siden han skrev sin første artikel til Nyt fra Sprognævnet. Den hed "Behøver vi *at*?" og kom i nr. 19, oktober 1977. Den drejer sig om brug eller ikkebrug af infinitivpartiklen *at* i forbindelse med verberne *turde*, *gide* og *behøve*. Dengang var bladet et lille hæfte på ganske få sider bestående af en enkelt kort artikel og en samling spørgsmål og svar. Det måtte i øvrigt gå ind det følgende år på grund af manglende økonomiske resurser og genopstod, bortset fra et enkelt nummer (21) i marts 1981 med spidsartiklen "Mer og mere, fler og flere" af Erik Hansen, først i 1985, nu i den skikkelse det har endnu den dag i dag.

Erik Hansens bidrag spænder vidt, lige fra redegørelser for et enkelt ords oprindelse, betydning, evt. betydningsudvikling, og brug, fx *Skat* (1985/1) over behandling af retskrivningsproblemer, fx "Nye ordformer og staveformer" (1986/3) i anledning af udgivelsen af Retskrivningsordbogen, 1. udg., 1986, og "Sproget er skabt af mennesker" (1987/4), som argumenterer for den nye stavemåde *bagerst*, der blev indført ved siden af *bagest* i Retskrivningsordbogen 1986, til grammatiske spørgsmål som ordklasseplaceringen af *der* og *som*, der i Retskrivningsordbogen 1986 er blevet kategoriseret som henholdsvis adverbium og konjunktion (1988/1).

Det vil føre for vidt at gennemgå alle Erik Hansens bidrag til Nyt fra Sprognævnet på dette sted. Her skal yderligere blot fremhæves enkelte af de vigtigste. "Når sjuksk bliver til korrekt dansk" (1992/2) viser med udgangspunkt i normændringer der allerede er sket, og som derfor ikke falder nogen for brystet, at former der den ene dag må anses for fejl, kan blive korrekte den næste dag eller den næste igen. Engang skelnede man mellem *Hvo kommer i aften?* og *Hvem mødte du?* og det var en alvorlig fejl at forsynde sig mod denne regel. I dag har *hvem* overtaget begge funktioner.

"Apostrofitis" (1992/1) tager den udbredte og omsiggribende brug og misbrug af apostrof under behandling. For at slutte ringen: problemet om pronomenet *ingens* tal, som Erik Hansen behandlede i "At færdes i sproget" (jf. ovf.) genoptages i artiklen "Ingen logik?" (Nyt fra Sprognævnet 1998/2).

## Konklusion

Erik Hansen har leveret mange, altid veloplagte bidrag til Dansk Sprognævns skrifter - snart alene, snart i samarbejde med andre. Også mundtlig har han som Sprognævnets formand kridtet banen op. Under hans lederskab er nævnet blevet kendt i offentligheden. Dette har været med til at forøge opgavernes antal både for ham selv og for de ansatte. Men det har altid været vores indtryk at de faglige forpligtelser som arbejdet i Sprognævnet har påført ham, har været nogle af hans kærester, så arbejdet er foregået i en harmonisk atmosfære. Derfor har Erik Hansens formandstid været en god tid.

Vi siger hjertelig til lykke!

*Vibeke Sandersen* (f. 1936) er seniorforsker i Dansk Sprognævn, redaktionssekretær og har redigeret dette nummer af tidsskriftet.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## NYE BØGER

### Tre festskrifter

Festskriftet er en genre som særlig dyrkes i akademiske kredse. Ordet *festskrift* er i Nudansk Ordbog med etymologi (1999) defineret som 'et skrift der udgives i anledning af et jubilæum, fx en videnskabsmands fødselsdag eller årsdagen for en institutions oprettelse'. Hertil kan føjes at et festskrift til en person normalt forberedes i stor hemmelighed for

festens genstand, så det kan overrækkes som en overraskelse på selve dagen.

Sommeren 2001 kan fremvise hele tre festskrifter med nær tilknytning til Dansk Sprognævn. Det første kom den 11. juli 2001. De to næste udkommer den 18. september 2001, samme dag som også dette festnummer af *Nyt fra Sprognævnet* udsendes.

### Ord til Arne Hamburger

Det første festskrift er udsendt af Dansk Sprognævn som en hilsen, hyldest og tak til tidligere seniorforsker i Dansk Sprognævn Arne Hamburger på 80-års-dagen 11. juli 2001. Arne Hamburger blev pensioneret i 1991, men kommer fortsat næsten dagligt i Sprognævnet og har siden sin pensionering bl.a. bidraget med titusindvis af sedler til Sprognævnets ordkartotek.

*Ord til Arne Hamburger* indeholder ca. 70 kortere artikler skrevet af kolleger og venner fra Danmark, Finland, Færøerne, Norge, Sverige, Tyskland og Japan. Artiklerne spænder alfabetisk fra *abe* til *å* (*bolle-å*) og drejer sig først og fremmest om forskellige enkeltord med eller uden forbindelse til Arne Hamburger, fx *Amager*, *amanuensis*, *chokolade*, *elefanthue*, *excerpere*, *gi*, *grandfætter*, *hamarstjølur*, *højskole*, *-ist*, *japp*, *koscher*, *ligeud*, *misse*, *Norden*, *okay*, *ordbaciller*, *otti*, *pingvin*, *reform*, *respekt*, *score*, *sej*, *solbider*, *stedord*, *sul*, *terminologi*, *udu*, *varyl(er)*. Foruden artiklerne indeholder bogen en bibliografi over arbejder af Arne Hamburger fra 1941 til 2000.

*Ord til Arne Hamburger på ottiårsdagen 11. juli 2001*. Redigeret af Henrik Galberg Jacobsen og Jørgen Schack. Dansk Sprognævns skrifter 31. 2001. 217 sider. 80 kr. + forsendelse (kan kun købes hos Sprognævnet).

### Sproglige åbninger

*Sproglige åbninger* er det største af de tre festskrifter (og det med den længste titel). Det udsendes som en tak og hyldest på 70-års-dagen 18. september 2001 til Erik Hansen, fra 1975 professor i dansk sprog ved Københavns Universitet og siden 1985 formand for Dansk Sprognævn. Det store festskrift er redigeret af fem sprogforskere fra bl.a. Dansk Sprognævn og universiteterne i København, Århus og Roskilde.

Festskriftet til Erik Hansen er skrevet af kolleger og elever fra Danmark, Norge, Sverige, Tyskland, Polen og Rusland. Det indeholder ca. 40 længere artikler og afhandlinger om sproglige emner og en bibliografi over Erik Hansens arbejder. Artiklerne er ordnet tematisk inden for hovedområderne "nydansk grammatik", "historisk grammatik", "sprogbrug" og "normering".

*Sproglige åbninger. E som Erik. H som 70. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001*. Redigeret af Pia Jarvad, Frans Gregersen, Lars Heltoft, Jørn Lund og Ole Togeby. Hans Reitzels Forlag. 2001. 472 sider. 275 kr. (kan kun købes hos boghandlere).

### Glæden ved grammatik

Også festskriftet *Glæden ved grammatik* udsendes i anledning af Erik Hansens 70-års-dag

18. september 2001. Det er ligesom *Sproglige åbninger* en artikelsamling, men er i modsætning til det store festskrift skrevet af Erik Hansen selv (men redigeret uden hans vidende og medvirken). Bogen er redigeret af to sprogforskere fra henholdsvis Syddansk og Aarhus Universitet.

Artikelsamlingen indeholder i alt 37 kortere og længere artikler og afhandlinger fra Erik Hansens produktion siden 1964. Det drejer sig bl.a. om artikler som det ellers ikke er så ligetil at finde frem til, fx arbejder i udenlandske og danske festskrifter og conferenceakter. En af artiklerne har tidligere kun foreligget i duplikeret form, en anden stammer fra et internt festskrift, og to af artiklerne har hidtil kun kunnet læses på henholdsvis fransk og tysk. Artiklerne er i øvrigt udvalgt så bogen som helhed kommer til at afspejle de forskellige sider af Erik Hansen som sprogforsker og formidler.

Erik Hansen: *Glæden ved grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. Redigeret af Henrik Galberg Jacobsen og Henrik Jørgensen. Hans Reitzels Forlag. 2001. 325 sider. 275 kr. (kan kun købes hos boghandlere).

HGJ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Hvad er apposition?

Af *Niels Davidsen-Nielsen*

I sprogvidenskaben har man i mange århundreder opereret med et begreb der kaldes apposition. Dette begreb er imidlertid endnu ikke blevet ordentlig afklaret. Her vil der blive gjort et forsøg på at nå frem til en mere præcis forståelse af apposition.

### Baggrund

I Galberg Jacobsens *Grammatisk talt* (1996: 23) beskrives apposition som en "forklarende tilføjelse til et led" og illustreres med *Lars P. Jensen, firmaets direktør*. Som synonymmer anføres "navnesamstilling", "navnetillæg" og "parentetisk tilføjelse". I *Dæmonernes Port* omtaler Erik Hansen kort begrebet og giver som eksempel bl.a. *Hebriderne, en lille øgruppe i Atlanterhavet* (1980: 101).

En mere udførlig diskussion af apposition finder vi i Paul Diderichsens *Elementær dansk Grammatik*. Heri anføres følgende (1974: 226):

"Apposition er i den traditionelle Grammatik Betegnelse for det Forhold, at to substantiviske Benævnelser for samme Genstand forenes til een Genstandshelhed, hvori det ene Led som Regel er beskrivende, det andet benævrende. Hvert af disse Led kan fungere paa samme Maade som Helheden, og det kan derfor ikke afgøres, hvilket der er Overled og hvilket der er Underled..."

## En underordningskonstruktion

At hvert af de to led kan fungere på samme måde som helheden, fremgår af eksempler som *George Bush, USA's præsident, er rejst til Europa*, *George Bush er rejst til Europa* og *USA's præsident er rejst til Europa*. Denne funktionsegenskab berettiger imidlertid ikke Diderichsen til at konkludere at det ved apposition ikke kan afgøres hvad der er overled (kerneled) og underled (adled). At det forholder sig modsat, turde fremgå af eksempler med genuskongruens (overensstemmelse mht. køn) som følgende:

(1) *Sommerhuset*, min kæreste ejendom, er helt *nyt*. *Det* ligger i Rågeleje.

(2) *Min kæreste ejendom*, sommerhuset, er helt *ny*. *Den* ligger i Rågeleje.

Mens kerneleddet i (1) er *sommerhuset* (det led der udløser intetkønsformerne *nyt* og *det*), er kerneleddet i (2) *min kæreste ejendom* (det led der udløser fælleskønsformerne *ny* og *den*).

I et sprog som fransk viser endvidere eksempler med numeruskongruens (overensstemmelse mht. tal) at man ved apposition kan afgøre hvad der er kerneled og adled:

(3) *Le public*, mes parents et amis, *est* toujours de mon côté.

(4) *Mes parents et amis*, mon public, *sont* toujours de mon côté.

I (3) er kerneleddet *le public* (det led der udløser entalsformen *est*), og i (4) er det *mes parents et amis* (det led der udløser flertalsformen *sont*).

Ved apposition er det altid den *første* substantivstørrelse der er kerneled. Grunden hertil er at det er den størrelse afsenderen vælger som sit kommunikative udgangspunkt i konstruktionen. Mens det kommunikative udgangspunkt er Olsen i *Hr.Olsen, vores vicevært, er død*, er det viceværten i *Vores vicevært, hr. Olsen, er død*. Det er altså ingenlunde tilfældigt hvad der ved apposition står på plads nummer 1 og plads nummer 2.

## Forskellige former for underordning

Ved apposition foreligger der som vist underordning, men hvilken form for underordning er der tale om?

I en substantivgruppe som *Venstres nye forsøg på at sænke skatterne* er der tre adled til kerneleddet *forsøg*. Det første af disse (*Venstres*) illustrerer den underordningstype der kaldes *determination* (bestemmelse), og det sidste (*på at sænke skatterne*) den type der kaldes *komplementering* (udfyldning af det betydningsindhold der ligger i et substantiv der som *forsøg* er afledt fra et verbum). Den underordningstype der illustreres af *nye*, kaldes *modifikation*, dvs. her er der tale om et adled der hverken determinerer eller komplementerer, men modificerer betydningsindholdet af substantivet *forsøg*.

Det er den sidste underordningstype der foreligger ved apposition.

## Forskellige former for modifikation

Modifikation kan være *perifer* eller *ikke-perifer*. Den første type foreligger ved *frie prædikativer*, dvs. en form for frie tilføjelser der knytter sig til en sætnings subjekt eller

objekt. Eksempler herpå er *Fuld som en allike vaklede Jensen hen ad gaden* og *Jensen vaklede hen ad gaden, fuld som en allike*, hvori *fuld som en allike* modificerer subjektssubstantivet *Jensen*.

Ikke-perifer modifikation er enten *restriktiv* (ikke-parentetisk) eller *non-restriktiv* (parentetisk). Den første type kan illustreres med *min nye kone* og *den mand (som) jeg elsker*, hvor adjektivet og relativsætningen indsnævrer betydningen af hhv. *kone* og *mand*. Den anden type kan illustreres med *min smukke kone* og *min mand, der bor i Sorø*, hvor adjektivet og relativsætningen ikke indsnævrer betydningen af hhv. *kone* og *mand*, men blot giver ekstra oplysninger.

### Centrale tilfælde af apposition

Der er nu skabt grundlag for at opregne de egenskaber der kendetegner centrale tilfælde af apposition:

1. Der er to (lejlighedsvis flere) tilgrænsende substantivstørrelser der hver for sig henviser til samme person, genstand, forhold el. lign.
2. Den anden af disse substantivstørrelser er en ikke-perifer, ikke-restriktiv modifierator.
3. Der er et prædikativt forhold mellem de to substantivstørrelser ( $x = y$ ).
4. Der er en prosodisk grænse (markeret med pause og/eller toneforløb) mellem de to substantivstørrelser.

Disse fire betingelser for at anerkende apposition er alle opfyldt i fx *hr. Olsen, vores vicevært*. De to substantivstørrelser henviser hver for sig til samme person; den anden af størrelserne modificerer den første ikke-perifert og ikke-restriktivt; der er et prædikativt forhold mellem dem (*Hr. Olsen er vores vicevært*); og de adskilles af en prosodisk grænse (der i skriften markeres med komma). Grunden til at der under (1) står "lejlighedsvis flere", er at der må tages højde for eksempler som *Hr. Olsen, vores vicevært, vores forhadte vicevært, er død*.

### Ikke-centrale tilfælde af apposition

Til apposition henregner jeg også konstruktioner som følgende hvor et af leddene ikke er en substantivstørrelse, dvs. hvor betingelse nummer 1 ikke er fuldt opfyldt:

- (5) Hun var nærig, en meget dårlig egenskab.
- (6) Han slog sin kone ihjel, en forfærdelig handling.
- (7) Han brugte sin sædvanlige taktik, at tie stille.

Her er det hhv. et adjektiv (*nærig*), et helt prædikat (*slog sin kone ihjel*) og en infinitivkonstruktion (*at tie stille*) der kombineres med en substantivstørrelse. I tilfælde som disse er modsætningen mellem substantivstørrelser og andre formtyper ophævet, sml. fx (5), (6) og (7) med hhv. *Hun var gnier, en meget dårlig egenskab*, *Han begik hustrumord, en forfærdelig handling* og *Han brugte sin sædvanlige taktik, tavshed*. Eksempler som (5), (6) og (7) analyserer jeg derfor som *ikke-centrale* tilfælde af apposition. Heri er der intet odiøst. Sproglige kategorier - såvel som ikke-sproglige - er



ofte uskarpt afgrænsede således at forstå at nogle af deres medlemmer har et mere tvivlsomt medlemskab end andre.

## Samstilling

Til apposition henregner både Erik Hansen og Paul Diderichsen eksempler af følgende type:

- (8) Bjerget Fusijama.
- (9) Den berømte fysiker Niels Bohr.
- (10) Johannes Døberen.

I min analyse foreligger der *ikke* apposition her, men substantivisk *samstilling*. Lige som ved apposition er samstilling et særtilfælde af modifikation, men de egenskaber der kendetegner samstilling, er noget anderledes:

1. Der er to tilgrænsende substantivstørrelser der i fællesskab henviser til samme person, genstand, forhold el. lign.
2. Den ene af disse substantivstørrelser er en ikke-perifer, restriktiv modifierator.
3. Der er et prædikativt forhold mellem de to substantivstørrelser ( $x = y$ ).
4. Der er ingen prosodisk grænse (markeret med pause og/eller toneforløb) mellem de to substantivstørrelser.

Disse fire betingelser for at anerkende samstilling er alle opfyldt i fx *dronning Margrethe*. De to substantiver henviser i fællesskab til samme person; det første modificerer det andet restriktivt; der er et prædikativt forhold mellem dem (dronningen er Margrethe); og de adskilles ikke af en prosodisk grænse (intet komma i skriften). At de to substantivstørrelser ved samstilling henviser til samme person, genstand, forhold el. lign. i fællesskab og ikke hver for sig, fremgår tydeligt. Modtageren kan ikke identificere den person der henvises til, vha. det ene led alene som ved apposition.

Selvom samstilling og apposition deler en række egenskaber, er de som det ses, så forskellige at de bør holdes ude fra hinanden. På dansk kan de to begreber kaldes hhv. *navnesamstilling* og *navnetillæg*.

## Sideordning

Der foreligger heller ikke apposition i eksempler som følgende hvori ingen af de to led er substantivstørrelser:

- (11) Huset er for dyrt, meget større end jeg havde tænkt mig.
- (12) Han spillede forfærdeligt, afleverede hele tiden til modstanderen.

Selvom der her er tale om en form for præciserende udvidelse, er det kun den fjerde af de ovennævnte betingelser for at anerkende apposition der er opfyldt. Det der foreligger i (11) og (12), kan kaldes *vedhængt sideordning*. At der her ikke er tale om underordning/modifikation, men om sideordning, fremgår af at den sideordnende konjunktion *og* uden vanskelighed lader sig indsætte efter *dyrt* og *forfærdeligt*.

## Afslutning

Apposition er i mange år blevet behandlet stedmoderligt i sprogbeskrivelsen, og i adskillige grammatikker bliver begrebet end ikke nævnt. Derved kommer man let til at overse en udbredt konstruktion der tjener et væsentligt kommunikativt formål, nemlig at give ekstra oplysninger om den person, genstand el.lign. man taler om. Apposition kan således dårligt undværes i sprogbeskrivelsen, men for at være rigtig brugbart må begrebet naturligvis defineres så præcist som det lader sig gøre.

## Henvisninger

Diderichsen, Paul. 1974 (3. udgave). *Elementær dansk Grammatik*, København: Gyldendal.

Hansen, Erik. 1980 (2. udgave). *Dæmonernes Port*, København: Hans Reitzel.

Jacobsen, Henrik Galberg. 1996 (red.). *Grammatisk talt*. Dansk Sprognævns skrifter 24

*Niels Davidsen-Nielsen* (f. 1937) er professor i engelsk ved Handelshøjskolen i København, næstformand i Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

# Imponerende 10,3 sekunder

Af *Jørgen Schack*

I de seneste år er konstruktioner af den type som artiklens overskrift er et eksempel på, blevet forholdsvis almindelige, især i det journalistiske sprog. Det drejer sig om konstruktioner bestående af et adjektiv + et taludtryk der angiver pris, score, temperatur, tid mv.:

Accelerationen fra 80 til 120 km/t i topgearet klares på imponerende 10,3 sekunder. (AmagerBladet 13.7.1999).

Det begynder i bussen. En ældre, veltjent turistbus, hvor vi - beskedne 55 tilskuere - optræder forklædt som buspassagerer med danseren Ann Crosset som guide (Jyllands-Posten 5.8.2001).

Først var der forskuddet på hendes [Hillary Clintons] selvbiografi, som var på astronomiske 60 millioner kroner. (Weekendavisen 9.-15.3.2001).

(..) temperaturen holder sig på moderate 5-8 grader. (DR 1 17.4.2001, kl. ca. 21.25).

Den gode [nyhed] er, at denne ledighedsprocent er en halvering i forhold til 1995, hvor den var oppe på svimlende 40 procent. (Information 5.2.2001).

For mindre end et år siden gik Nasdaq op i formidable 5.000. (Weekendavisen 10.-16.11.2000).

(..) hun vinder i imponerende 10,84. (Tv 2 7.7.2001, kl. ca. 18.10).

FIF vandt over Ljubljana med komfortable 32-21. (Københavns Radio 9.11.1998, kl. ca. 8.50).

Frankrig går til pausen med betryggende 3-0. (DR 1 16.11.2000, kl. ca. 22.55).

### Konstruktionens bygning

I de nævnte eksempler danner adjektivet og taludtrykket tilsammen en såkaldt genstandshelhed. I denne genstandshelhed står adjektivet som beskrivende adled til et kerneled der indeholder et talord (et mængdetal), men som i øvrigt kan have varierende udformning.

Ofte består kernen af et talord + et substantiv, typisk en betegnelse for en måleenhed, fx *moderate 5-8 grader*, eller en møntenhed, fx *astronomiske 60 millioner kroner*.

I andre tilfælde består kernen alene af et talord, fx et decimaltal: *imponerende 10,84*. I de fleste af disse tilfælde må kernen dog nok betragtes som et afkortet udtryk, dvs. med et underforstået substantiv: *imponerende 10,84 (sekunder)*.

I atter andre tilfælde består kernen af to forbundne talord der angiver resultatet af eller stillingen i en sportskamp: *betryggende 3-0*.

### Konstruktionens alder

Det at et adjektiv kan stå umiddelbart foran et talord, er ikke et nyt fænomen. De ovennævnte eksempler har nogle klare paralleller af ældre dato, nemlig brugen af *sølle* og *skaldet* i forbindelser af typen *sølle 100 kr.* og *skaldede 2 millimeter regn*. Det ældste eksempel i Ordbog over det Danske Sprog (ODS) på brugen af *sølle* i denne stilling er fra 1935: *sølle 8* (bind 23, 1946).

Ordbogen har ingen eksempler på den tilsvarende brug af *skaldet*; der er eksempler som viser den særlige billedlige brug af ordet, fx *blot en enkelt skaldet krone* (bind 19, 1940), men altså ingen hvor adjektivet står umiddelbart foran et mængdetal. Det ældste belæg af denne type i Sprognævnets samlinger er fra 1968: *skaldede 750 eksemplarer*, men mon ikke brugen af *skaldet* foran et taludtryk vil kunne føres noget længere tilbage?

Endnu ældre paralleller har vi i forbindelser med *hele* og *samfulde* (i betydningen 'ikke mindre end') foran taludtryk. ODS citerer her bl.a. Oehlenschläger: *(min jarl) Har hele sexten andre under sig* (bind 7, 1925) og Chr. Winther: *Samfulde otte Dage | stod Lystigheden paa* (bind 18, 1939).

Selve konstruktionen (adjektiv + taludtryk) er altså på ingen måde ny. Men gruppen af adjektiver der kan stå på denne plads, er i de seneste år blevet stærkt udvidet.

### Vurderende udtryk

Der findes ganske vist andre ord der ligesom de ovennævnte kan stå som attribut til et taludtryk. Det kan være adjektiver, fx *små/godt (100 eksemplarer)*, adverbier, fx *cirka/præcis (100 eksemplarer)*, præpositioner, fx *omkring/over (100 eksemplarer)* eller ordforbindelser, fx *godt og vel/rundt regnet (100 eksemplarer)*.

De netop nævnte attributter beskriver imidlertid taludtrykket på en helt anden måde end fx *beskeden*, *sølle* og *hele*. Forskellen ses tydeligt hvis man sammenligner *små 100 eksemplarer* med *beskedne 100 eksemplarer*.

Attributter af typen *små*, *cirka*, *præcis*, *omkring*, *over*, *godt* og *vel*, *rundt regnet* modificerer selve talangivelsen, idet de meddeler om angivelsen er nøjagtig eller (især) omtrentlig, herunder om den er lidt for højt hhv. lidt for lavt sat i forhold til det faktiske antal.

Attributter af typen *beskeden*, *sølle* og *hele* meddeler ikke noget om talangivelsens nøjagtighed. De meddeler derimod afsenderens vurdering af antallets størrelse, altså om det er (meget) lille eller (meget) stort i forhold til hvad man kunne forvente, ønske e.l. Når en motorjournalist i AmagerBladet 13.3.2001 oplyser at en Suzuki Wagon R i dag koster *beskedne 129.992 kr.*, giver han således ikke blot en oplysning om bilens pris; han udtrykker samtidig at der efter hans mening er tale om en forholdsmæssig lav pris. Fortsættelsen til *beskedne 129.992 kr.* lyder da også: *For de penge fås en ægte multibil med et højt udstyrsniveau.*

Hvor man tidligere stort set kun havde *sølle*, *skaldet* og *hele*, *samfulde* at gøre godt med når man skulle udfylde pladsen foran taludtrykket i vurderende konstruktioner af denne type, har vi nu fået en skala der går fra *sølle* over *beskeden*, *moderat* til *gigantisk*, *astronomisk* eller ligefrem *svimlende*.

I eksempler med adjektiver fra denne skala som attribut kan man alene på adjektivet se om antallet af afsenderen skønnes at være lille eller stort: et adjektiv som *gigantisk* kan af gode grunde kun bruges foran et tal som skønnes at være usædvanlig stort, medmindre der da er tale om ironi:

Mor skal bare være helt på det rene med, at når far meget mod sin vilje er blevet presset til at gå hjemme hos Lille-Peter i gigantiske tre (tre - tre!!!) måneder, kan hun i denne periode ikke selv koncentrere sig fuldt og helt om arbejdsmarkedet. (Politiken 9.6.2001).

Med adjektiver som *betryggende*, *formidabel* og *imponerende* forholder det sig lidt anderledes. Disse adjektiver er jo ikke per definition størrelses- eller omfangsangivende, men udtrykker vurderinger af en anden art: *betryggende* 'som gør én tryg', *imponerende* 'som vækker beundring' osv.

Man kan derfor ikke alene på adjektivet se om antallet skønnes at være lille eller stort; et antal kan jo både være fx *imponerende* stort og *imponerende* lille. Vurderingen af antallets størrelse fremgår imidlertid af sammenhængen. Drejer det sig fx om en idrætsdisciplin hvor resultatet måles i tid, viser brugen af *imponerende* at antallet (af sekunder eller minutter) skønnes at være meget lille. Omvendt forholder det sig naturligvis i discipliner hvor resultatet måles i højde eller længde.

### Konstruktionens udbredelse, oprindelse og begrundelse

Som nævnt indledningsvis forekommer konstruktionen især i det journalistiske sprog. Her lader den til at være ganske udbredt, og den optræder i snart sagt alle journalistiske

genrer, lige fra sportsreportager til ledere.

Uden for journalistikken er den vistnok endnu ikke blevet almindelig. Den forekommer dog, også hos forfattere hvis stil man i øvrigt ikke ville karakterisere som udpræget journalistisk:

Først siddende på toppen af Lavvoai'vi, med en 360 graders udsigt, kunne Jonas virkelig få en fornemmelse af det faktum, han så tit havde læst i forskellige lærebøger, at ubegribelige 96 procent af Norge var uopdyrket land. (Jan Kjærstad: *Erobreren*. Samlerens Bogklub, 1998, s. 261).

Forbindelsen af adjektiv + taludtryk i *ubegribelige 96 procent* kunne naturligvis skyldes den danske oversætter, men det er ikke tilfældet, for i den norske originaltekst står der: *ufattelige 96 prosent av Norge* (Aschehoug, Oslo 1996, s. 280).

Spørgsmålet om hvor brugen af adjektiver som fx *beskeden, imponerende, ubegribelig* foran taludtryk stammer fra, er endnu uafklaret. Engelsk er naturligvis en oplagt mulighed: *imponerende 10,3 sekunder* osv. leder tanken hen på de artikelløse konstruktioner af typen *dopingmistænkte Bo Hamburger, svenske Lisa Ekdahl, solsikre Gran Canaria*, der til dels skyldes engelsk påvirkning. Men de gængse opslagsværker om engelsk sprogbrug har så vidt jeg kan se, ingen eksempler som svarer til dem der er emnet for denne artikel.

Norsk og svensk er også muligheder som bør undersøges. Vi ved jo at konstruktionen kan forekomme i norsk, og jeg gætter på at der kan findes tilsvarende eksempler i svensk.

Foreløbig er det bedste bud nok at *imponerende 10,3 sekunder* osv. er af hjemlig oprindelse; der er jo når alt kommer til alt, blot tale om en videreudvikling af en almindelig kendt og udbredt konstruktionstype: *sølle 100 kr.* osv. Det samme er sikkert tilfældet i norsk. Også her findes der ældre paralleller, fx *lumpne tre hundrede daler* (Henrik Ibsen, 1881).

Hvis man skal forsøge at begrunde brugen af en bestemt konstruktion, er det nyttigt at undersøge hvilke eventuelle alternative udtryk med omtrent samme betydning den erstatter eller supplerer. Hvad sagde man før man begyndte at sige fx *imponerende 10,3 sekunder*, eller hvad siger man hvis man helst vil undgå konstruktioner af denne type? Der er flere muligheder. Man kan give konstruktionens vurderende element sætningsform; det kan være en helsætning, fx .. *10,3 sekunder, og det må siges at være en imponerende tid*, eller en relativsætning, fx .. *10,3 sekunder, der må siges at være en imponerende tid*. I en del tilfælde vil det mest oplagte alternativ dog nok være den særlige form for genstandshelhed som kaldes en apposition, og som består af to substantiviske størrelser der betegner den samme genstand. I en sådan apposition vil det vurderende element være indeholdt i det såkaldt beskrivende led, og taludtrykket vil udgøre det såkaldt benævrende led: *imponerende 10,3 sekunder : den imponerende tid 10,3 sekunder; komfortable 32-21 : det komfortable resultat 32-21; astronomiske 60 millioner kroner : det astronomiske beløb 60 millioner kroner* osv.

Af de nævnte udtryksalternativer ses en mulig begrundelse for *imponerende 10,3 sekunder* osv., nemlig sproglig økonomi. Muligheden for at spare lidt plads er dog ikke den eneste tænkelige motivation for at bruge konstruktionen. Dens stærkt koncentrerede udtryksform

har en anden valør end de tungere alternative udtryk: Den virker mere smart og moderne. Og netop kombinationen af det smarte og det økonomiske er vel grunden til at især journalister har taget den til sig.

*Jørgen Schack* (f. 1960) er seniorforsker ved Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Eksemplarisk

### Af *Henrik Galberg Jacobsen*

Erik Hansen skrev i 1978 i tidsskriftet *Mål & Mæle* (5. årg., nr. 4) en artikel om "noget af det mærkeligste og mest uvirkelige sprog der overhovedet findes", nemlig de eksempler som grammatikerne bruger når de skal illustrere de grammatiske strukturer eller fænomener som de beskriver. Eksemplerne var hentet i danske grammatikker fra de sidste ca. 300 år og sorteret efter emne og indhold.

### Fra Pontoppidan til Hansen

Erik Hansen viser i sin artikel hvordan grammatikerne starter med opbyggelige eksempler som fx "I kunde icke tjene Gud og Mammon. Matth: 6,26" (Erik Pontoppidan, 1668), "Den falder ikke af Hesten, som gaaer til Fods" (J.P. Høysgaard, 1747/52), "Den som stjæler, bliver straffet" (Dichman, 1800).

Senere får "den farveløse pænhed" overtaget, fx "Hun stod ved vinduet" (Kr. Mikkelsen 1894/1911), og man kan notere en vis forkærlighed for militær- og proprietærvæsen, fx "Da Skydningen begyndte, kastede vi os ned og søgte Dækning .." og ".. da Forvalteren var syg, maatte jeg selv tage af Sted .." (Dansk Retskrivningsordbog, 1923). Pænheden lives dog op af folkelige konstruktioner fra talesproget og litteraturen, fx "Hun er aldrig hjemme, andet end er på sjov hver evigste aften" (H.G. Wiwel, 1901), ".. en Kæfert, som a' ingen ku' hitte ud a' hvor a' han ha'de faaet fra" (Aage Hansen, 1967; oprindelig Storm P.).

Sidste fase hos Erik Hansen er provogrammatikken fra 1960'erne og fremefter med indslag fra kønsliv og politik mv., fx "Nonnen tog tøjet af sømanden" (Lars Brink og Jørn Lund, 1974), "Glistrup tilbød Erhard Jacobsen medejerskab af Fremskridtspartiet" (Torben Andersen, 1975). Et enkelt bidrag fra forfatteren blev der også plads til: "Den gamle pæderast gav den lille pige røde æbler og blå blommer" (Erik Hansen, 1977).

### Fra Hansen til os

Bortset fra det netop citerede savner man eksempler fra Erik Hansens egen hånd i *Mål & Mæle*-artiklen. Det vil jeg her råde bod på med et udvalg af autentiske Erik Hansen-eksempler fra de seneste fire årtier. De anføres nedenfor uden kommentarer og i kronologisk rækkefølge - opbyggelige, provokerende og mystificerende mellem hinanden. Nærmere besked om den sammenhæng de indgår i, kan findes i Erik Hansen: *Glæden ved*

*grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*, red. af Henrik Galberg Jacobsen og Henrik Jørgensen, Hans Reitzels Forlag, 2001 (sidetallene efter årstallene henviser til denne bog);

\* betyder at eksemplet er ugrammatisk ("sådan kan man ikke sige").

den unge dame af god familie vil altid vide at modstå den slags fristelser (1966, 31)

vi fik atter vor tro på det gode i mennesket (1967, 39)

med så mange børn at sørge for kan han jo ikke tillade sig alverden (1967, 46)

vi anbefalede Jensen en Carlsberg (1970, 68)

\*det var fortrinsvis han drak Carlsberg (1970, 83)

jeg tæver ikke min kone fordi hun serverer rødvin til fisk (1970, 84)

jeg lærte ham at spille poker i går (1970, 85)

EF er vist ikke noget for vi/os danske (1972, 99)

hende den lille er min kusine, hende den lange er min kone (1972, 104)

i virkeligheden tror jeg slet ikke de/dem på kontoret lægger mærke til, om jeg har butterfly på eller ej (1972, 107)

hvem er egentlig denne Hartling som der tales så meget om? (1974, 115)

vi traf en socialdemokrat som vi ikke forstår hvorfor (\*der) var inviteret (1974, 123)

energikrisen medfører at vi må spare på varmen (1974, 127)

der konstateres mange gange hvert eneste år at folk snyder i skat (1974, 129)

det overrasker mig såmænd ikke at du har stemt på Glistrup (1974, 129)

Hansen sidder endnu inde med mange interessante oplysninger (1974, 148)

vi havde det skønt når (at) vi sad og læste op for hinanden af Kapitalen (1975, 159)

jeg har ikke set Glistrup siden jeg blev løsladt (1975, 159)

gå lige ud i skraldespanden med askebægeret! (1980, 197)

det eneste der var tilbage af Københavns Rådhus efter eksplosionen, var et røgsværtet tårn (1984, 201)

Jacobsen gik veloplagt/\*ung i gang med arbejdet (1984, 202)

da du alligevel ikke kan nå bussen, så tag en øl til (1986, 216)

samtidig med at I løfter bjælken, så skub et par strøer indunder (1986, 217)

Pludselig stod rockereren foran mig, 198 cm høj og bredskuldret (1990, 227)

Da vi kom ned på Langelinje, så vi en overmalet Havfrue (1990, 229)

En sejrssikker Schlüter holdt pressekonference i går eftermiddags (1990, 230)

Det var en skuffet/\*halvskaldet Anker Jørgensen der senere måtte erkende sit nederlag (1990, 230)

Han har altid haft sin sympati hos SPÖ [Socialdemokratische Partei Österreichs] (1990, festskriftartikel til østrigsk kollega, 233)

tackel! shuffel! scrambel! (1990, 243)

jeg brokkede mig

du brokkede dig

hun brokkede sig

vi brokkede os

I brokkede jer

de brokkede sig

hun må jo have brokket sig

I må jo have brokket jer

osv. (1993, 265)

man kan ikke dressere katte (1994, 275)

de offentlige transportmidler er et gode (1994, 279)

stopprøverne kan aldrig blive retfærdige, men de er da bedre end lodtrækning (1994, 280)

det København som vi gerne vil have at vore børnebørn skal bo i (1995, 285)

en meget tilfreds Poul Nyrup kunne senere meddele... (1995, 285)

den forkølede/radikale Lone Dybkjær (1995, 286)

jeg bryder mig ikke om at omgås disse Kjærsgaards (1995, 286)

transportfirmaet "Sic Transit" ejes af en Gloria Monday (1995, 287)

Læsø, denne Kattegats perle (1995, 287)

Dagens Nyheter skriver at Margareta har rund fødselsdag (1996, festskriftartikel til Margareta Westman, Svenska språknämnden, 299)

hvad Gud har sammenføjet, skal mennesket ikke adskille (1998, 308)

den opfattelse at mælk skulle være sundt ... (1998, 310)

den misforståelse/misforståelsen at jeg skulle være tidligere straffet (1998, 311)



## Fra Hansen til RO

Også en god portion af eksemplerne i Retskrivningsordbogen (RO) stammer fra Erik Hansen. Det gælder bl.a. følgende fra kommareglerne (tallene er paragrafnumre i RO 1986):

Hun var højt kvalificeret, og da vi i forvejen har for få kvindelige kranførere, gav vi hende jobbet (50.1)

Godot kommer, en af dagene (51.3)

Hun er altid ude, enten til møder eller demonstrationer (51.3.d/55.d)

Fenol, den dødsensfarlige gift, bruges meget i industrien (51.3.f/55.f)

Tag og køb ti tulipaner, og en dusk persille til sovsen (52/57)

Og ligeledes det berømte *svale*-tema med variationer:

Når svalerne flyver lavt, bliver det regnvejr. - Man siger, at det bliver regnvejr, når svalerne flyver lavt. - Skønt man siger, det bliver regnvejr, når svalerne flyver lavt, vil jeg nu løbe an på, at det bliver tørvejr hele dagen, og at stævnet kan holdes. - En dag, da vi stod og så ud over Islands Brygge, spurgte min makker, der ellers ikke interesserer sig for fugle, om jeg ikke syntes, svalerne fløj lavt. - At svalerne flyver lavt, er nu ikke noget sikkert tegn på regn. - Det er nu ikke noget sikkert tegn på regn, at svalerne flyver lavt. - Jeg lagde straks mærke til, at svalerne fløj lavt, og hentede derfor min paraply. - Det er længe siden, svalerne har fløjet så lavt. - Pokkers også, at svalerne flyver så lavt! (47.1, se også 49.c og 54.1).

Det er såmænd nok også Erik Hansen selv der har sørget for at dette eksempel på kommatering ved direkte anført tale er kommet med:

Tillykke med fødselsdagen, råbte de  
(RO 1986, 46.3 = RO 1996, 51.5)

*Henrik Galberg Jacobsen* (f. 1944) er professor i nordiske sprog ved Syddansk Universitet - Odense Universitet, medlem af Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Var det hundene han gik i?

Noget om den grammatiske analyse af nogle danske idiomer.

Af *Jørgen Nørby Jensen*

Alle danskere kender og forstår udtryk som:

*Jastrau går i hundene*

## *Ægtemanden er under tøflen* *Studenten går under bordet*

Derimod kan de være svære at gennemskue for udlændinge der skal lære dansk, ligesom man undertiden kan komme gruelig galt af sted hvis man forsøger at oversætte dem direkte til et andet sprog. Der er nemlig tale om idiomer - dvs. udtryk der er særegne for et enkelt sprog. Idiomer er bl.a. kendetegnet ved at deres betydning ikke umiddelbart kan forudses af de elementer som de er sammensat af. Man kan fx godt gå under bordet uden at være i nærheden af et møbel, ligesom man sagtens kan være under tøflen uden nogensinde at have set et par hjemmesko. Idiomer udgør således betydningsmæssige helheder. I grammatikken har man traditionelt haft svært ved at håndtere de idiomatiske udtryk. Sædvanligvis beskrives de helt på linje med "almindelige" sætninger. Således vil *studenten går under bordet* oftest blive analyseret på samme måde som fx *studenten ligger under sengen*, nemlig som subjekt + verbal + adverbial: Studenten / går / under bordet.

Jeg skal i denne lille artikel argumentere for at en sådan analyse af flere grunde er uhensigtsmæssig. Først må vi dog se lidt på hvad et sætningsled egentlig er for noget.

### Nogle principper for lokalisering og afgrænsning af sætningsled

Den syntaktiske analyse begynder på sætningsniveauet - dvs. med at opdele sætningen i sætningsled. Centralt for analysen bliver det derfor at definere principperne for opdelingen. Hvordan afgrænser man et led? Hvor slutter det ene sætningsled, og hvor begynder det næste? Den nedenstående (ikke udtømmende) liste er et forsøg på at opstille nogle grammatiske principper for etableringen af sproglige størrelser som selvstændige sætningsled.

### Sætningskløvning

Sætningskløvning er en særlig syntaktisk konstruktion. I konstruktionen trækkes en bestemt størrelse frem i sætningen således at den kommer til at stå med en særlig fremhævelse eller markering ("fokusering"):

Det er *Nyrup* der er statsminister (jf. *Nyrup* er statsminister).

Det var *Peter* jeg mødte til festen (jf. Jeg mødte *Peter* til festen)

Det var *i Odense* det skete (jf. Det skete *i Odense*)

En sproglig størrelse der kan fokuseres ved hjælp af kløvning, er da at betragte som et selvstændigt sætningsled.

### Permutation

Der er ofte nøje sammenhæng mellem et leds fokusabilitet og dets mulighed for at stå forrest i sætningen (i "forfeltet"). Dette forhold er i dansk grammatik udtrykt i den såkaldte forfeltsprøve eller permutationsprøve. Ved hjælp af den kan man afgøre om en sproglig størrelse er del af et led, flere led eller ét selvstændigt led. Hvad der samlet lader sig flytte op i forfeltet, er da at forstå som ét - og kun ét - led. I den følgende sætning må *ofte / om natten / her i kvarteret* således forstås som tre selvstændige (adverbielle) led. De kan ikke flyttes sammen, men kun hver for sig. En \* foran et

eksempel markerer at sætningen er påfaldende. Eksemplet kan dog godt være forståeligt i visse kontekster:

Naboerne larmer *ofte om natten her i kvarteret*

\**Ofte om natten her i kvarteret* larmer naboerne

*Ofte* larmer naboerne om natten her i kvarteret

*Om natten* larmer naboerne ofte her i kvarteret

*Her i kvarteret* larmer naboerne ofte om natten

Enheder der således har fælles permutation - dvs. kan flyttes samlet - må da betragtes som ét selvstændigt sætningsled.

## Prosodi

I de følgende eksempler har verberne hovedtryk og refererer til konkrete verbalhandlinger:

Peter 'spiser en 'ostemad

Lise 'slår 'Peter

Både *spiser* og *slår* står altså som selvstændige sætningsled (verballed). De efterfølgende konstruktioner (*en ostemad* og *Peter*) har ligeledes hovedtryk og endvidere status af direkte objekter. Set ud fra et systematisk synspunkt er de allerfleste verber trykstærke. Det har således en særlig betydning når verber indgår i forbindelser med tryktab. Det skal vi se nærmere på senere.

## Elimination

En sproglig størrelses grammatiske status kan yderligere bestemmes ved hjælp af en eliminerings-test. I den følgende sætning kan *med en skovl* udelades (elimineres) uden at den basale sætningsgrammatik bryder sammen. *Med en skovl* er da at regne for et selvstændigt led:

Peter slår Lise *med en skovl*

Peter slår Lise

En leddel kan derimod ikke elimineres uden at sætningen mister sin sproglige korrekthed:

Peter slår Lise *med en skovl*

\* Peter slår Lise *med*

\* Peter slår Lise *en skovl*

## Substitution

Substitutionsprøven går ud på at man udskifter (substituerer) en kompleks størrelse med en mindre kompleks størrelse - fx et enkelt ord. Hvad der lader sig udskifte på én gang, udgør da ét led:

Peter kyssede *den lille rødhårede pige med de skæve tænder og tophuen*

Peter kyssede *hende*

## Isolation ved henvisning

Et selvstændigt sætningsled kan endvidere genkendes på at det kan isoleres fra sin sammenhæng ved hjælp af en henvisning:

A: Jensen og konen var *på Mallorca* sidste sommer

B: Jaså, *der* var jeg for to år siden

### Lokalisering ved hjælp af hv-spørgsmål

Lokalisering af sætningsled ved hjælp af hv-spørgsmål kender man især fra den traditionelle skolegrammatik. Således finder man subjektet ved at spørge "hvem + verbalet", det direkte objekt ved at spørge "hvem + verbalet + subjektet" osv. Adverbialer finder man ved at spørge med "hvorfor", "hvordan", "hvor" og lignende:

Hanne synger godt

Hvordan synger Hanne? Svar: *godt*

Peter sov fordi han var træt

Hvorfor sov Peter? Svar: *fordi han var træt*

De syv principper giver naturligvis ikke hele sandheden om sætningsled, men de kan dog give en række fingerpeg om hvordan forskellige sproglige størrelser kan opfattes og beskrives grammatisk. Lad os derfor igen se på de idiomatiske udtryk.

### En reanalyse af idiomerne

Den betydningsmæssige sammensmeltning af elementerne i et idiom afspejler sig også i de grammatiske forhold. Dette bliver klart når vi behandler dem efter de syv ovenstående principper.

#### 1. Sætningskløvning:

En kløvning af ordforbindelserne efter verbet resulterer i meningsløse sætninger:

\*Det er *i hundene* Jastrau går

\*Det er *under bordet* studenten går

\*Det er *under tøflen* ægteemanden er

#### 2. Permutation

En permutation til sætningens forfelt er heller ikke mulig:

\* *I hundene* går Jastrau

\* *Under bordet* går studenten

\* *Under tøflen* er ægteemanden

Dette antyder at ordene efter verbet ikke bør betragtes som selvstændige enheder, men derimod må ses som dele af mere komplekse syntaktiske størrelser.

#### 3. Prosodi

En sådan analyse underbygges yderligere af de prosodiske forhold ved sætningerne. I alle tre eksempler står verbet med nultryk, mens hovedtrykket bæres af det efterfølgende led i konstruktionen:

Jastrau *går i 'hundene*

Studenten *går under 'bordet*

Ægteemanden *er under 'tøflen*

Der består således enhedstryk mellem verbet og den efterfølgende konstruktion, og derved signaleres det at der er tale om en samlet aktivitet. Den prosodiske tryksvækkelse af verbet og betoningen af den efterfølgende ordforbindelse viser den tætte forbindelse mellem de to størrelser. Verbum og den efterfølgende konstruktion er med andre ord "smeltet sammen" og bør derfor betragtes som ét led. Prosodien er altså et signal for den struktur der også vises grammatisk.

#### 4. Elimination

Den tætte betydningsmæssige relation mellem delene i idiomerne ses endvidere ved at ordforbindelsen efter verbet ikke kan elimineres uden at sætningen mister sin korrekthed, eller det verbale indhold ændrer betydning:

Jastrau *går* (mulig sætning, men med ændret verbalindhold i "går")  
Studenten *går* (mulig sætning, men med ændret verbalindhold i "går")  
Ægtemanden *er* (mulig sætning, men med ændret verbalindhold i "er")

Sætningerne er faktisk kun mulige på skrift. De lader sig ikke realisere med nultryk på verbet: \*Jastrau går, \*Studenten går, \*Ægtemanden er (jf. ovenfor om prosodi). Andetleddet i konstruktionerne er altså nødvendigt for at udtrykke betydningen af det samlede idiom. De efterstillede ordforbindelser kan derfor bedst tolkes som integrerede dele af idiomerne.

#### 5. Substitution

En substitution af andetleddet i et idiom er heller ikke mulig:

Jastrau går *i hundene* . \* Jastrau går *dér/derhen*  
Ægtemanden er *under tøflen* . \*Ægtemanden er *dér*

*At gå i hundene* er en samlet aktivitet med en samlet betydning, og det er derfor ikke overraskende at de enkelte dele i konstruktionen ikke kan udskiftes med andre sproglige størrelser uden at den basale grammatik bryder sammen, eller sætningen ændrer betydning.

#### 6. Isolation ved henvisning

Andetleddets status som integreret del af idiomet ses endvidere af at det ikke kan isoleres fra sin sammenhæng ved henvisning:

A: Studenten går *under bordet* .  
B: \* Jaså, *der* gik jeg forleden.  
A: Ægtemanden er *under tøflen* .  
B: \* Nå, *der* var jeg i går.

Derimod kan man henvise til hele den komplekse størrelse med et *det gjorde/gør* eller *det var/er*:

A: Studenten går under bordet.  
B: Jaså, *det gjorde* jeg sidste lørdag!  
A: Ægtemanden er *under tøflen*.  
B: Ja, *det er* de fleste mænd jo!

#### 7. Lokalisering ved hjælp af hv-spørgsmål

En lokalisering af idiomets andetled ved hjælp af skoletraditionens hv-spørgsmål resulterer ligeledes i helt meningsløse sætninger:

\*Hvor(hen) går Jastrau? Svar: \* i hundene  
\*Hvor er ægteemanden? Svar: \* under tøflen

Sådanne tåbelige spørgsmål vil man i øvrigt også kun finde på at stille hvis man har lært for meget grammatik. Den ufordærvede sprogbruger vil selvfølgelig opfatte *går i hundene*, *er under tøflen* osv. som (verbale) enheder der ikke kan splittes yderligere op.

### Afsluttende bemærkninger

Det kan hurtigt konstateres at elementerne i et idiom udgør betydningsmæssige enheder. Med de ovenstående test er det imidlertid vist at elementerne også udgør grammatiske enheder. Hvad der forholder sig som grammatiske enheder, bør også beskrives som grammatiske enheder. *Går i hundene* i *Jastrau går i hundene* bør således ikke splittes op i to led, men derimod analyseres som ét selvstændigt led. Dette led kunne man så passende kalde for et udvidet eller et komplekst verbal, for det er nemlig sådan det fungerer. En mere frugtbar analyse af idiomerne ville derfor være subjekt + komplekst verbal, fx *Jastrau / går i hundene*. (En lang række andre faste udtryk og tryktabsforbindelser kan i øvrigt med fordel beskrives på samme måde).

Nu ved vi så også hvorfor overskriften på denne artikel er helt tåbelig. Sådan kan man kun sige hvis man ikke mestrer det danske sprog, eller hvis man (som denne artikels forfatter) forsøger at være morsom. *Går i hundene* udgør ét (grammatisk og semantisk) led og kan derfor slet ikke deles op på den måde.

*Jørgen Nørby Jensen* (f. 1971) er forskningsassistent i Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Har man sine tvivl, eller kan man nøjes med én?

Af *Ebba Hjorth*

At Erik Hansen har fødselsdag den 18. september, fylder 70 år og har stor betydning for det danske sprog, er hævet over enhver tvivl. Men så hører det også op. Slår man fx op i Retskrivningsordbogen 1996 (RO96) under substantivet *tvivl*, får man, mere eller mindre direkte, at vide at ordet er fælleskøn, at det hedder *tvivlen* i bestemt ental, i ubestemt flertal *tvivl* og i bestemt flertal *tvivlene*. Som flittig bruger af Retskrivningsordbogen ved man at reglerne for angivelse af bøjningsformer til substantiver er disse: "Ved substantiver er der givet oplysning om bestemt form singularis og ubestemt form pluralis når disse kendes" (RO96, s. 18). Af denne formulering og af artiklen *tvivl* i den alfabetiske del kan man altså slutte at substantivet *tvivl* if. Dansk Sprognævn findes i flertal.

Også Politikens Nudansk Ordbog med etymologi 1999 (NDO) fortæller at ordet *tvivl* kan forekomme i flertal, men nævner dog ikke eksempler på flertal i brug.

## Tvivl i Den Danske Ordbogs korpus

Hvis man gerne vil undersøge den moderne sprogbrug på dette område lidt grundigere, kan man gå til Den Danske Ordbogs elektroniske tekstkorpus. Dette tekstkorpus er en samling af 40 millioner løbende ord lagret i elektronisk form således at man kan foretage søgninger i det. Teksterne i korpusset er samlet med det formål at være det empiriske grundlag for en stor ordbog over moderne dansk. Denne ordbog, som beskriver sproget fra 1950 til nu, kommer til at hedde Den Danske Ordbog (DDO), og den udkommer i seks bind i årene 2002-2003.

Søger man nu i DDO's korpus på substantivet *tvivl* og de bøjningsformer som if. RO96 findes, viser det sig at ordet forekommer over 5000 gange. Bestemt form ental *tvivlen* optræder i alt 168 gange, og mange af disse 168 forekomster indgår i udtrykket *lade tvivlen komme nogen eller noget til gode*. Derimod er der ikke en eneste forekomst af bestemt form pluralis *tvivlene* blandt de mere end 5000 forekomster af ordet.

Vanskeligheden består nu i at få adskilt den ubestemte singularisform *tvivl* fra den ubestemte pluralisform *tvivl*. Det kan man gøre på to måder. Enten kan man gennemgå alle eksemplerne ét for ét og vurdere om der foreligger singularis eller pluralis, eller man kan undersøge om ord der lægger sig til *tvivl*, fx attributive adjektiver eller pronominer, eventuelt skulle vise flertal. Anvender man den sidste måde først, dukker der snart et velegnet eksempel op, nemlig *have (eller få) sin tvivl* eller *have (eller få) sine tvivl*. Og hvad er nu den korrekte form af dette udtryk? Er *tvivl* ental og hedder udtrykket dermed *have (eller få) sin tvivl*? Eller kan *tvivl* virkelig, som hævdet af RO96 og NDO, være flertal og udtrykkets korrekte form dermed være *have (eller få) sine tvivl*?

Udtrykkene *have (eller få) sin eller sine tvivl* forekommer i alt 42 gange blandt korpuseksemplerne på ordet *tvivl*. De 20 af de 42 forekomster er singularis (*have (eller få) sin tvivl*), de 22 pluralis (*have (eller få) sine tvivl*). Det hedder fx

Lige nu har han [*dvs. Gorbatsjov*] kurs i en anden retning. Om han selv er ved roret, eller kun er gallionsfigur, er ikke det afgørende, selv om man kan have sin tvivl (Tøger Seidenfaden: 'Den truende døds kamp' (Weekendavisen 11/1 1991)).

Og det hedder betydningsmæssigt helt parallelt hermed

Man kan have sine tvivl, om billedet ikke dengang virkede for moderne og derfor ikke nåede ud til beskueren, som i dag anser det for en bedrift" (Lise Svanholm: 'Tuxen. Europas sidste fyrstemaler' 1990).

For Tøger Seidenfaden er *tvivl* altså ental, mens ordet for Lise Svanholm er flertal.

Det ser således ud til at *tvivl* i disse bestemte udtryk, *få eller have sin eller sine tvivl*, opfattes som flertal af nogle og som ental af andre. Hvordan kan denne forskel nu forklares?

## Tvivl i Ordbog over det Danske Sprog

Slår man ordet *tvivl* op i bind 24 af Ordbog over det danske Sprog (ODS), ser man at ordet

dér er beskrevet med to flertalsformer, nemlig *d.s.* (altså 'det samme', hvilket vil sige *tvivl*) og *-e* (altså *tvivle*). Den sidste flertalsform karakteriseres dog som sjælden. Eksistensen af flertalsformer diskuteres overhovedet ikke i ordbogsartiklen, og adskillige steder i ordbogsartiklen bringes citater hvor ordet optræder i utvetydig flertalsform, fx *John Bridle .. havde stærke Tvivl med Hensyn til Udførligheden af Fultons Plan* (Carsten Hauch: 'Robert Fulton' 1853) og *Sølver kunde ikke sove for tusind Minders Genfærd og tusind onde Tvivl* (Sophus Michaëlis: 'Æbelø' 1895).

### Få eller have sine tvivl

Som eksempler på udtrykket med opslagsformen 'faa *el. især* have (visse, sine) tvivl' bringer ODS (bind 24, sp. 1181) citater der indeholder udtrykket både med *tvivl* opfattet som flertal og som ental. Den kanoniske opslagsform anføres altså i pluralisform, mens eksemplerne på brugen af udtrykket indeholder både pluralis- og singularisform:

(jeg) veed (*ikke*) mere, end forrige Gang, men haver de samme Tvivl, som jeg den Tid havde (H. Stampe: Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Prokureur-Embedet vedkommende 1753-82)

Jeg har min Tvivl (Karl Gjellerup: Kong Hjarnes Skjald 1893)

I 1948, som er det år det pågældende afsnit af ODS er reentrykt, har det ikke været relevant at sætte spørgsmålstegn ved om *tvivl* optræder i flertal. Men for at få spørgsmålet afklaret for moderne dansks vedkommende er det nødvendigt ikke kun at vurdere forekomsten af pluralis eller singularis i udtrykket *have/få sin/sine tvivl*, men også at undersøge *tvivls* attributive adjektivs og participiers numerus i korpusbelæggene.

### Alvorlig tvivl

Sammenlignet med det store antal forekomster af ordet *tvivl* i tekstkorpuset optræder der kun ganske få adjektiver i attributiv stilling. *Tvivl* kan, if. DDO-korpuset, især beskrives med adjektiverne *alvorlig*, *dyb*, *forståelig*, *hemmelig*, *kunstig*, *lille*, *ny*, *stor* og *stærk*.

I de allerfleste tilfælde anvender sprogbrugeren utvetydigt *tvivl* i singularis, fx forekommer *alvorlig tvivl* fem gange og altid i netop denne form, aldrig som *\*alvorlige tvivl*. Det hedder fx

Omtrent samtidig kan vi komme til at stå med både en ny bibel og en ny salmebog. Om begges lødighed vil der kunne rejses alvorlig tvivl (Johs. H. Christensen: De vilde ånders trop 1992)

Ganske få gange vidner de attributive adjektiver om at sprogbrugeren anvender *tvivl* i flertal. Det gælder adjektiverne *stor* og *stærk*. Forbindelse af *stor* og *tvivl* optræder elleve gange i korpuset. I de ti af disse belæg optræder *tvivl* i ental. Det hedder fx

Den kaotiske situation på DSB-ruten mellem Århus og Kalundborg, der i et døgn frem til tirsdag middag praktisk talt var nedlagt, har nu sået så stor tvivl hos kunderne, at de fleste holder sig væk (Berlingske Tidende 27/11 1991)



Det enlige flertalseksempel lyder således:

Vi blev separeret og gik til mægling. Der var en kvindelig advokat, der havde sine store tvivl om det med, at jeg afgav barnet, men det gjorde jeg (Susi Frastein og Lene Koch (edd.): Ravnemødre 1983)

Og det er jo netop udtrykket *have(eller få) sin eller sine tvivl* der er på færde hér. Et lignende billede viser sig i kombinationen af *stærk* og *tvivl*. I de ni belæg bruges singularis otte gange, mens den niende lyder

Vedrørende kimonoen har jeg mine stærke tvivl m.h.t. om en rensning vil kunne klare det - der er jo tale om gammelt stof (privat brev 1991)

Også hér er der altså tale om udtrykket *have (eller få) sin eller sine tvivl*.

Tilbage er der følgende to eksempler hvor det attributive adjektiv viser at sprogbrugeren anvender flertal af *tvivl*:

Jeg afskyr denne utålelige og uærlige form for prangende selvbeskedenhed, der i fordums generationer indgik i opdragelsen med kunstige tvivl om egen formåen (Frederiksborg Amts Avis 3/8 1986)

Perspektiverne i rapportererne vil rejse nye tvivl om troværdigheden af den faste kronekurspolitik (Weekendavisen 22/5 1987)

## Konklusion

Konklusionen på disse undersøgelser er at det er berettiget at sætte spørgsmålstegn ved sprogbrugernes anvendelse af flertal af *tvivl*. Historisk set er der ingen tvivl om at ordet har været brugt både i ental og flertal siden det i middelalderen blev indlånt i dansk fra nedertysk, men sprogbrugen i dag, sådan som den dokumenteres i Den Danske Ordbogs store tekstkorpus, viser at brugen af flertal af *tvivl* uden for det stivnede udtryk *have eller få sine tvivl* er meget stærkt på retur. Eksemplerne på den utvetydige flertalsbrug i citaterne ovenfor fra Frederiksborg Amts Avis og fra Weekendavisen skyldes begge sprogbrugere født før afslutningen af anden verdenskrig. Undersøger man fødselsåret for ophavsmændene til citaterne med udtrykket *have (eller få) sine tvivl*, viser det sig at de, på nær en enkelt, alle er født før 1945, mens fødselsåret for forfatterne til citaterne på udtrykket *have (eller få) sin tvivl* breder sig til efterkrigsårene.

Det står nu tilbage at overveje hvad grunden kan være til at lysten til at anvende flertal af *tvivl* ser ud til at forsvinde. Skyldes det det semantiske eller filosofiske slægtskab med ord eller begreber som *tro* og *viden*, som ikke findes i flertal?

Det står ligeledes tilbage at overveje om en deskriptiv ordbog som Den Danske Ordbog bør tage konsekvensen af sit empiriske materiales indhold og undlade at anføre flertal af substantivet *tvivl*, men naturligvis medtage et underopslagsord *have sine tvivl eller have sin tvivl*, hvorunder det beskrives at flertal først og fremmest bruges i dette stivnede udtryk.

*Ebba Hjorth* (f. 1946) er ledende redaktør af Den Danske Ordbog, medlem af Dansk Sprognævn.

## [Til indholdsfortegnelsen](#)

---

# Valgfrihed

*Af Arne Hamburger*

For lidt over et år siden havde Odense Universitet en temadag om talt og skrevet sprog. En journalist påstod at han og hans kollegaer var holdt op med at slå efter i Retskrivningsordbogen, for dér fik man jo alligevel bare det svar at begge de stavemåder man var i tvivl om, var korrekte. Erik Hansen var med som formand for Sprognævnet og blev med rette rasende og afviste denne dumme påstand, oven i købet fra en som burde vide bedre. Erik Hansen kunne have citeret et læserindlæg i Information 4.8.1999:

når retskrivningsordbogen oplyser om at der findes to ligestillede stoveformer *mayonnaise* og *majonæse*, betyder det samtidigt at *mayonæse*, *majonnæse* osv. ikke er tilladte former, for der er ikke bare frit valg

Fænomenet "to ligestillede stoveformer" kaldes med ét ord *dobbeltformer*, eller man taler om at der er *valgfrihed*. Det er et fænomen som meget ofte er blevet og stadig bliver drøftet. Der findes oven i købet en bog om det: *Danske Dobbeltformer, Valgfri former i retskrivningen*, Redigeret og med en efterskrift af Henrik Galberg Jacobsen, Dansk Sprognævns skrifter 18, 1992. Der står i den at kun omkring 5 % af opslagsordene i Retskrivningsordbogen har mere end én stoveform (s. 141), og det viser jo hvor urimelig journalistens påstand var.

## Ortografiske dobbeltformer

Tilfældet *majonæse/mayonnaise* er et eksempel på det man kalder rent ortografiske dobbeltformer: det er jo kun stavningen som skiller de to muligheder fra hinanden; med andre ord: de to former svarer ikke til hver sin udtale. Om den slags dobbeltformer skrev den norske sprogforsker Didrik Arup Seip (1884-1963) engang at dér burde man ikke have valgfrihed; det måtte være muligt at bestemme sig for den ene af to stavemåder. Hans maksime må blive stående som et ideal. I praksis kan det langt fra altid realiseres - i al fald i dansk.

I efterskriften til bogen om dobbeltformer skriver Galberg Jacobsen at valgfrihed tit kan betragtes som et overgangsfænomen. Dobbeltformer kan betragtes som to eller flere former der er på prøve i sproget med henblik på at en af dem på længere sigt alene skal varetage funktionen (s. 173).

Et af de eksempler han nævner på at den ene valgfri form kunne stryges, er at verbet *bakke* fra og med Retskrivningsordbogen 1986 optræder uden sin tvillingstavemåde *backe*,

der endnu var med i Retskrivningsordbog 1955. Sprogforskeren Aage Hansen (1894-1983) kaldte dette at spørgsmålet om valgfrihed var "sendt ud til folkeafstemning" (*Om moderne dansk retskrivning* 1969, s. 14). Det havde vist sig at et flertal af befolkningen foretrak stavemåden *bakke*.

### **lådden og lodden**

I majonæsekrigssommeren, 1985, henstillede kulturministeren og undervisningsministeren til Sprognævnet at reducere antallet af valgfri former i den ny udgave af Retskrivningsordbogen, der udkom i 1986. Det førte til at nævnets arbejdsudvalg vedtog at stryge omkring 40 af de påtænkte dobbeltformer. Blandt dem var der mange som var rent ortografiske. En af dem var *lodd*/*lådd* (tidligere kun *låd*). Det var især Erik Hansen som gik ind for at undvære skrivemåden med *å* fordi den stod så svagt i praktisk skrivebrug. Her greb man altså om nælden og bestemte sig for at nøjes med én korrekt stavning af ordet.

I dette tilfælde spillede nok også følgende princip for svensk retskrivning en rolle: der er ikke brug for valgfrihed

när stavningar och former som stämmer överens med svenskans strukturella egenskaper redan används av majoriteten eller åtminstone en stor del av språkbrukerna (Michael Reuter i *LexicoNordica*, bind 6, 1999, s. 223)

Dette var tilfældet med *lodd*, og det var vel hovedgrunden til at Erik Hansen ville have denne stavemåde knæsat som obligatorisk. Men baggrunden var nok også den mere principielle at *-od(d)-* er langt den almindeligste måde at stave et åbent *o* plus "blødt" *d* på, fx *brodne kar*, *Sjællands Odde*, *Odde*, *vinduesskodde* osv. I meget få ord bruger man i denne forbindelse *å*, næsten bare i *rådden* og *udflåd*.

### **Kastanje**

Under arbejdet med den ny udgave af Retskrivningsordbogen, som skal udkomme sidst i 2001, har man søgt at reducere tilfældene af valgfri stavemåder yderligere. Og samme principper har ligget til grund: både Seips maksime og Reuters princip. Lad os nævne bare ét eksempel: *kastanje* bliver eneste stavemåde i Retskrivningsordbogen, 3. udgave, 2001.

Siden en udgave af den officielle retskrivningsordbog fra 1904 havde der været valgfrihed mellem *-nie* og *-nje* i dette ord. Udgaven fra 1896 havde haft *Kastanje* som eneste form. De to muligheder, *kastanie* og *kastanje*, svarede til to udtaler: én med stød på det andet *a* (som i *Albanien*) og den anden uden stød på dette *a* (rim på fx *kampagne*, evt. med stød på *n*'et i *kastanje*). Men udtalen med stød på *a* er nu ved at dø ud. Ændringen til *kastanje* som eneste korrekte stavemåde stemmer desuden med et princip i dansk retskrivning, for obligatoriske stavemåder med konsonant plus *-je* efter kort stavelse blev allerede indført i Retskrivningsordbog 1955: *brynje*, *mønje*, *pinje* foruden fx *batalje*, *detalje*, *emalje* og *medalje*.

*Arne Hamburger* (f. 1921) er tidl. seniorforsker i Dansk Sprognævn.

# Flygtninge/indvandrere, et sammensat ord med skråstreg?

Af Ole Ravnholt

I Tv-Avisen 18.30 på DR1, 1.9.1999, talte en rådmand fra Odense i et interview, der drejede sig om problemer i Vollsmosekvarteret, om

flygtninge/indvandrerrådet som er demokratisk valgt af flygtninge/indvandrerne i Odense Kommune

Der er en række træk ved ordforbindelsen *flygtninge/indvandrerne* som gør at det er vanskeligt at afgøre hvad det er for en dannelse, og det viser sig da også at skrivningen af den volder - eller i hvert fald har voldt - problemer, især for professionelle skribenter. Jeg har i dette tilfælde valgt at skrive forbindelsen med skråstreg i fugen. Man kan naturligvis ikke høre sådan en skråstreg, men det ser ud til at forbindelsen skrives sådan af de fleste af dem der selv bruger den, selvom denne skrivemåde ikke er uden konkurrence.

Det første man kan lægge mærke til, er at forbindelsen kun har én bestemthedsendelse som er fælles for de to led: *flygtninge/indvandrerne*. Det tyder på at forbindelsen opfattes som en ægte sammensætning, ikke som en art afkorting af udtrykket *flygtningene eller indvandrerne*, som ville have kunnet give *flygtningene/indvandrerne* - med en anvendelse af skråstregen som er ret almindelig, især i uformelt skriftsprog, somme tider også når det er tvivlsomt om der er tale om alternativer.

Det er også bemærkelsesværdigt at forbindelsen udtales med hovedtryk på andet led, mens første led har mistet sit hovedtryk og her altså kun har bitryk: *,flygtninge/indvandrerne*. Det er ellers almindeligt at sammensætninger har tryk på første led, fordi forholdet normalt er det at det første led modificerer det andet *'flygtninge,lejr, 'spejder,lejr, 'flygtningepoli,tik, 'skattepoli,tik*. Men her er der tale om sidestillede led, og det betyder at der er mulighed for bindestreg eller skråstreg i fugen, afhængigt af forholdet mellem de to led. Derfor er det dette som skal undersøges i det følgende.

Søgninger i Den Danske Ordbogs korpus, i Berlingske Avisdata 1995-2000 og i arkivet på Informations hjemmeside, [www.information.dk](http://www.information.dk), omfattende redaktionelt stof fra de seneste år, viser at ordforbindelsen ikke er ganske ny. Første fundne forekomst er fra 1988:

Det specielle ved det ny studie i Åbenrå er også, at det skal bruges til integration: Halvdelen af tiden er forbeholdt flygtninge/indvandrere (Helle Lyster: En sang om frihed, Det fri Aktuelt, 1988)

Ordforbindelsen optræder (i forskellige former) med meget forskellig hyppighed på forskellige tidspunkter, ikke overraskende afhængigt af hvornår der har været offentlige

debatter om flygtninge- og indvandrerpolitikken. I Berlingske Avisdata ser tallene for årene 1995-2000 således ud:

år	1995	1996	1997	1998	1999	2000
forekomster	0	1	10	4	1	8

Men det mest slående resultat af søgningen er at forbindelsen skrives på forbløffende mange forskellige måder, især i de tidligste dele af materialet.

### Skråstreg, bindestreg eller hvad?

For det første er der stor usikkerhed om hvilket tegn der skal være i fugen. På debatsiderne, hvor de engagerede ikke-professionelle boltrer sig, er der en udtalt tendens til at bruge skråstreg:

Medierne forlyster sig fornøjeligt med alle de problemer der er med flygtninge/indvandrere, problemet er om man i stedet for ikke skulle fornøje sig med de problemer vi har med at følge vores egen lovgivning ... (læserbrev i Weekendavisen, 21.11.97)

I det redaktionelle stof, som jo er de professionelles boldgade, er der større variation. Skråstregen er hyppig:

I undersøgelsen er 2.235 personer, efter at de har sagt, hvilket parti/liste de vil stemme på, blevet spurgt, om det er partiets holdning til flygtninge/indvandrere, der er afgørende for, hvor de sætter krydset (Jens Langergaard: Vælgere ser bort fra flygtningene, Berlingske Tidende, 7.11.97)

Men i en del tilfælde forekommer der også hvad man kunne kalde et "fugekomma", i stedet for skråstregen:

Gad vidst, hvordan en dansk folkekirkepræst med tusindvis af flygtninge, indvandrere som nærmeste nabo ser på fem biskoppers formaning for nylig til regering, folketing og offentlighed? (Jul i et specielt sogn, Berlingske Tidende, 23.12.97)

Det er en sammensat gruppe af ældre, men uanset om de er kommet hertil som flygtninge, indvandrere eller er familiesammenført, har de svært ved at finde en mening med tilværelsen som ældre i Danmark (Rikke Agnete Dam: Spørg indvandrerne til råds, Information, 20.7.01)

"Fugekommaet" er formodentlig tænkt som en slags opremsningskomma, ligesom i *vin, kvinder og sang; suppe, steg og is*, men opremsningskomma bruges normalt ikke mellem de to sidste led i opremsningen, og derfor sjældent eller aldrig når der kun er to led. Og i de to eksempler er der kun to led: det *eller* som følger efter *flygtninge, indvandrere* i det sidste eksempel, sideordner verbalerne (udsagnsleddene) - med tilhørende bestemmelser - *er kommet hertil som flygtninge, indvandrere og er familiesammenført*. Derfor er der efter al sandsynlighed tale om en skriftlig gengivelse af den ordforbindelse som rådmanden fra Odense brugte. Der er ikke noget grundlag, hverken i RO96 eller andre steder, for at

bruge komma på denne måde.

Det er ikke svært at forstå at der kan være en tilbøjelighed til at undgå skråstreg, eller i hvert fald begrænse brugen af den til det mindst mulige, for skråstreg mellem to ord bruges efter normen kun hvor der er tale om valg mellem to muligheder (RO96, § 66.1), og som nævnt misbruges den for tiden en del som erstatning for *eller* og *og/eller*. Og måske er der det ekstra problem at efter normen anvendes skråstreg typisk for *eller*, ikke for *og/eller*, som vel må være den relevante mulighed i dette tilfælde da flygtninge og indvandrere for de fleste hverken udgør én sammenfaldende gruppe eller to helt adskilte.

En sådan usikkerhed giver ifølge § 63.5 (om sammensætninger med sidestillede led) valgfrihed mellem skråstreg og bindestreg. Det støtter umiddelbart valget af skråstreg i fugen hvis man absolut vil anvende forbindelsen, for en del af de oplagte paralleller har skråstreg: *han/hun, og/eller, køle/varmetaske* er eksempler i § 66.1; og i opslagsordet *cad/cam* (fork. for *computer aided design/computer aided manufacturing*) er skråstregen klart anvendt for *og/eller* - i hvert fald ikke for *eller* alene (alle andre med skråstreg er af typen *A/S, I/S*). Men normalt bør man undgå skråstregen og skrive: *flygtninge og indvandrere, flygtningene eller indvandlerne* eller lign.

Flygtninge-indvandrere (med bindestreg) forekommer da næsten heller ikke som selvstændig ordforbindelse, formodentlig fordi bindestregen normalt erstatter et *og* i sammensætninger med sidestillede led: *Lolland-Falster*. Derimod er bindestregen ret hyppig når forbindelsen optræder som første led i sammensætninger:

" ... og det kan vi ikke gøre noget ved," siger lederen af Odense Kommunes flygtninge-indvandrer-gruppe (FI-gruppen) (Marianne Bom og Dorte Skovgaard Wihre: AF skærper krav til indvandrere, Berlingske Tidende, 20.08.97)

Her opfattes den første bindestreg muligvis som erstatning for en fælles ord del (§ 63.2), men *og*'et er udeladt med den konsekvens at forbindelsen udtryksmæssigt kommer til at ligne *Lolland-Falster*; den anden bindestreg må så ses som en konsekvens af at førsteledet indeholder en bindestreg (§ 63.7). I denne sammenhæng konkurrerer bindestregen med skråstreg, hvilket fjerner grundlaget for bindestregen mellem første og andet led, men alligevel forsvinder selve tegnet langt fra altid:

Debatten om flygtninge/indvandrer-problematikken er en nødvendig debat, som skal diskuteres åbent. (Erling Oxdam, MF (V), i læserbrev i Berlingske Tidende, 12.04.96)

I et enkelt tilfælde findes der endda både bindestreg og skråstreg; her er der dog ingen bindestreg foran sammensætningens andet led:

For det andet den sindelagsetiske [praksisform], at man udtrykker sit rette sindelag, sin gode vilje - og at man ikke er snæversynet etnocentrist - ved at være positiv over for en liberal flygtninge-/indvandrerpolitik, og at man ikke kritiserer flygtninge og indvandrere, fordi man betragter dem som ofre for nød og undertrykkelse i såvel oprindelseslandene som i Danmark.

Også her må det være bedst at bruge skråstreg, hvis man ikke helt vil undgå forbindelsen, men så er der til gengæld ikke noget grundlag for bindestregen, og man må altså skrive *flygtninge/indvandrerpolitik*, eller bedre: undgå forbindelsen og skrive *flygtninge- og indvandrerpolitik*.

### Fuge- eller flertals-e?

For det andet er der usikkerhed om e'et i *flygtninge*: er det et fuge-e eller en flertalsendelse? Med andre ord: Hedder det *en flygtning/indvandrer* eller *en flygtninge/indvandrer*? Materialet giver kun to sikre eksempler, begge med *flygtning/indvandrer* som entalsform:

Rent økonomisk er det logisk, at jo fjernere en flygtning/indvandrers hjemland er, desto sværere vil det være at vende indvandringen til et overskud. (Maria Helleberg: Ressourcer - ikke invalider, Berlingske Tidende, 14.12.97)

Det taler for at opfatte e'et som flertalsendelse når det forekommer i *flygtninge/indvandrere*. Derimod kan -e'et udmærket opfattes som et fuge-e når ordene optræder som første led i sammensætninger, for der har *flygtning* normalt fuge-e, mens *indvandrer* ikke har det. Men den allersimpleste og derfor smukkeste og mest hensigtsmæssige løsning på alle disse problemer er at lade være med at tale som et løst henkastet notat eller et spørgeskema og i stedet sige og skrive *flygtninge og indvandrere*, *flygtninge- og indvandrerpolitik* el.lign.

*Ole Ravnholt* (f. 1948) er seniorforsker i Dansk Sprognævn, institutleder.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Fremmedarbejdere, gæstearbejdere, nydanskere - og perkere

Af *Margrethe Heidemann Andersen*

Det er et velkendt fænomen at et ord eller en ordforbindelse som i udgangspunktet er neutralt, med tiden mister sin neutrale karakter og bliver belastet i en sådan grad at det må erstattes af et nyt ord eller en ny ordforbindelse. Pia Jarvad giver i bogen: *Nye Ord. Hvorfor og hvordan?* (Gyldendal 1995) en række eksempler på dette fænomen. Et af dem er *åndssvag*, der med tiden er blevet afløst af *evnesvag*, *psykisk handicappet* og *alternativt begavet* (sidstnævnte betegnelse tilhører dog slangsproget, jf. Politikens Slangordbog, 1997). På samme måde har vi oplevet hvordan betegnelsen *fremmedarbejder* er blevet afløst af *gæstearbejder*, *indvandrer*, *andengenerationsindvandrer*, *nydansker* osv. De skiftende betegnelser har medført en række spørgsmål til Sprognævnet om hvilken betegnelse der er den mest anvendelige. Denne artikel er et forsøg på at rede trådene ud,

men det skal ikke være nogen hemmelighed at det er meget svært at give sproglig rådgivning på et område hvor holdningerne til hvad der er neutralt, skifter så hurtigt.

### Fremmedarbejder og gæstarbejder

Ordet *fremmedarbejder* stammer fra tysk *Fremdarbeiter* og blev oprindeligt brugt om udenlandske tvangsarbejdere i Tyskland under 2. verdenskrig (jf. Supplement til Ordbog over det Danske Sprog, bind 3, 1997). Vi har i dansk brugt ordet i denne betydning siden 1950, men det var først i 60'erne at ordet kom til at betyde det samme som *gæstarbejder*, altså 'en person som har arbejde i et fremmed land' (Nudansk Ordbog, 1999).

De fleste mennesker brugte til at begynde med *gæstarbejder* og *fremmedarbejder* i flæng, selvom nogle foretrak *gæstarbejder*. Begrundelsen var at *gæstarbejder* lød mindre uvenligt end *fremmedarbejder*, der dog ikke umiddelbart lod sig fortrænge. Tilsyneladende var det også det ord som de udenlandske arbejdere selv foretrak. Deres blad hed fx Fremmedarbejderbladet (og ikke Gæstarbejderbladet), og i 1973 søgte Fremmedarbejderforeningen i Odense i en annonce i Politiken en leder af fremmedarbejdercentret. I danske aviser kan man da også stadigvæk finde eksempler på ordet *fremmedarbejder*, jf. følgende overskrift fra Aktuelt 11.9.1999: *Flere fremmedarbejdere - Danmark må importere arbejdskraft*.

### Indvandrere og andengenerationsindvandrere

Afløsningsordet for *fremmedarbejder* og *gæstarbejder* er *indvandrer*. Fordelen ved *indvandrer* er at mens både *fremmedarbejder* og *gæstarbejder* betoner at der er tale om en særlig slags arbejdere der ikke har til hensigt at blive i landet permanent, knytter man ikke den slags forestillinger til ordet *indvandrer*. Her betoner man i stedet at der er tale om en person som formentlig vil blive i landet. *Indvandrer* er i øvrigt også den betegnelse som Norsk språkråd går ind for.

Indvandrerens børn bliver ofte kaldt *andengenerationsindvandrere* eller blot *2.g'ere*.

En *andengenerationsindvandrer* er ifølge Nudansk Ordbog 1999 'en person som er barn af en indvandrer, og som er født i el. har tilbragt det meste af sin barndom i tilflytterlandet'. Ordet bliver ret ofte brugt i medierne, men det er ikke alle der har taget betegnelsen til sig. I Berlingske Tidende 22.2.2000 kunne man fx læse følgende indlæg: *Er man dansker, når man er andengenerationsindvandrer? Mediernes blåstempling og brug af ordet andengenerationsindvandrer har betydet, at en stor gruppe danskere nu går under navnet andengenerationsindvandrere. De kan altså ikke længere kalde sig danskere, selv om de er født og opvokset i Danmark, har dansk pas, har gået i danske skoler (...). Burde det ikke hedde førstegenerationsdanskere, hvis man overhovedet skal navngive denne del af Danmarks befolkning? Spørgsmålet er dog om denne betegnelse er meget mere bevendt end andengenerationsindvandrer. Hvad skal man så kalde deres børn - andengenerationsdanskere?*

Også *andengenerationsindvandrer* er ved at være et belastet ord. I Berlingske Tidende 10.10.1997 stod der fx følgende: *Jeg fanger ofte mig selv i at tøve, når jeg skal sige, at*



*Jeg er andengenerationsindvandrer, for jeg er bange for, at min samtalepartner skal sætte mig i samme bås som de kriminelle. Det er svært at være andengenerationsindvandrer, idet begrebet har udviklet sig til at være ensbetydende med: rodløshed, anomi [dvs. lovløshed], kriminalitet, ballade, manglende evner og kvalifikationer, samværsproblemer, arbejdsløshed, uddannelsesproblemer, dovenskab, social-nassere og ikke mindst sort arbejde. Kort sagt: TABER.*

## Tosproget

I medierne støder man ofte på endnu en betegnelse: *tosproget*. Tosproget betyder i ordbogssammenhæng 'som kan tale to sprog lige godt = bilingval' (Nudansk Ordbog, 1999). I dag bliver *tosproget* ofte brugt om indvandrerbørn der er vokset op i Danmark, men som ikke nødvendigvis taler deres forældres sprog og dansk lige godt, eller som måske slet ikke taler to sprog. Ofte bliver det brugt i forbindelse med undervisningssammenhænge hvor der indimellem skal tages særligt hensyn til de tosprogede børn, fx i danskundervisningen.

Denne brug af *tosproget* falder nogle for brystet, jf. følgende indlæg af Thomas Harder, cand.mag., forfatter og oversætter, i Politiken 10.2.2001: *Det for tiden værste eksempel på (...) sproglig fejhed eller spilloen under dække er brugen af ordet "tosproget" som eufemistisk samlebetegnelse for alt muligt andet end netop tosprogethed. Man kan næsten dagligt læse om forældre, skolefolk og politikere, der udtaler deres bekymring over koncentrationen af 'tosprogede' elever på bestemte skoler.*

*Det ville være et meningsløst udsagn, hvis ikke det var, fordi 'tosproget' i dag næsten aldrig bruges i sin egentlige betydning, men som skalkeskjul for: 'børn af indvandrere eller flygtninge', 'muslimer', 'tyrker', 'kurdere', 'børn, der har et andet modersmål end dansk og ikke er tilstrækkeligt gode til dansk', 'børn, som hverken behersker dansk eller deres familiers sprog i tilstrækkeligt omfang', 'børn med en anden baggrund end den traditionelle danske', 'piger, der skal/vil gå med tørklæde', 'børn, der ikke må være med til kristendomskundskab eller svømning eller tage med på lejrskoler' - eller hvad det nu er, man i virkeligheden mener. Ved at feje det alt sammen ind under betegnelsen 'tosproget' skjuler man, hvad det egentlig er man taler om, hvilket som bekendt ikke fremmer forståelsen.*

I indlægget betoner Thomas Harder bl.a. at man med termen *tosproget* stempler evnen til at kunne begå sig på mere end ét sprog som et problem i stedet for at anerkende at det at kunne to sprog er en kulturel og økonomisk resurse som det er i samfundets interesse at fremme mest mulig. Man kunne tilføje at det øjensynligt kun er visse tosprogede kombinationer (fx arabisk og dansk) der gøres til et problem, mens andre (fx engelsk og dansk) bliver betragtet som en gevinst.

## Nydansker

En betegnelse der i dag ofte bliver brugt i medierne, er *nydansker*. Det kom for alvor på dagsordenen da en gruppe erhvervsledere i store danske virksomheder i 1998 dannede en privat organisation med navnet Foreningen til Integration af Nydanskere på Arbejdsmarkedet. Foreningens formål er at skaffe folk der ikke er af dansk oprindelse, job i danske virksomheder.

Sekretariatslederen for Nævnet for Etnisk Ligestilling har udtalt at *nydansker* er et godt udtryk (Jyllands-Posten 1.8.1998) fordi det betoner at der er tale om danskere. Men ikke alle er enige om udtrykkets anvendelighed. En ung mand af iransk oprindelse har således sagt til Politiken 12.2.00 at han foretrækker at blive kaldt andengenerationsindvandrer, mens det moderne ord *nydansker* giver ham kuldegysninger. Han siger: *Det bryder jeg mig ikke om. Hvornår bliver man dansker, og hvad skal man kalde nydanskernes børn? Andengenerationsnydanskere? Det er fuldstændig latterligt.*

## Perker

Ordet *perker*, der ifølge Slangordbogen 1997 muligvis er en sammenblanding af *perser* og *tyrker*, bruges ofte som skældsord: *Hvis man er sort, så bliver man holdt ude. Sådan er det. Når man er ude og handle, så er det: flyt dig perker, vi skal lige forbi* (Berlingske Tidende 5.4.1999). Andre gange bliver det brugt som en massebetegnelse for alle af fremmed herkomst: *Her er den pakistanskfødte taxichauffør, der arbejder hårdt på en international dansekariere, men helt kynisk er klar over, at for de fleste er han bare en perker i en taxi.* (Berlingske Tidende 5.10.1998).

*Perker* betyder ifølge den unge iraner der er nævnt ovenfor, nogenlunde det samme som hans opfattelse af *nydansker*: andenrangsmenneske. Han forklarer: *I Iran har man ord, der er tabu. Sex for eksempel. Så kommer man herop, og så er det bare sex, sex, sex, sex, sex, sex, sex, sex. Sex er et ord. Perker er ord. Neger er et ord. Det kommer an på, hvordan du bruger det. Indvandrere-i hvert fald dem, jeg kender - siger: "Hva' så din perker". De bruger humoren til at overleve det ord. "Jeg synes, man skal bruge det, hvis man har lyst til det", siger han, men erkender samtidig, at han ikke bryder sig om at blive kaldt perker af en gammeldansker.* (Politiken 12.2.00).

Indvandrernes brug af *perker* svarer i mange henseender til de sortes brug af *nigger* i USA. I den danske film *Pizza King* er *perker* et ofte brugt ord. En af de medvirkende skuespillere, der har polsk-palæstinensiske rødder, siger: *Ja, perker er et ord, vi bruger temmelig meget. Vi bruger det nok, ligesom de sorte i USA bruger ordet "nigger". Hvorfor? Jamen, hvad er en fremmedarbejder? Det er én, der tarler zodan her. En perker siger: "Hallå mand, hva' snakker du om? Fuck dig, mand!!!!". Sådan taler en perker.* (Berlingske Tidende 6.5.1999).

I en brevkasse om flygtninge og indvandrere i Ekstra Bladet 16.7.1999 har en mand skrevet om ordet *perker*: *Det er et både dækkende og mundret udtryk. Men ordet er totalt negativt ladet og dermed ubrugeligt. Kan man finde et andet, lige så mundret og dækkende udtryk, der er neutralt? Politikeren Hamid El Mousti svarer: Jeg har ikke noget imod at man kalder mig Perker. Jeg er en glad og stolt Perker. Så er det sagt (...). Jeg kaster mig i løvens gab og i fare for at få "mit eget folk" på nakken vil jeg fremover bruge ordet "Perker" positivt.*

Citatet viser hvordan *perker* bruges som en identitetsmarkør i indvandrerkræde, og at der hos nogle folk er en vis stolthed forbundet med at være "perker". Som oftest har ordet dog en negativ og diskriminerende klang. Fx blev Danmarks Radio i 1996 indbragt for Pressenævnet fordi man i en radioudsendelse havde omtalt en person som "perker".

Pressenævnet mente dog ikke at der var tale om en overtrædelse af reglerne for god presseskik fordi der var tale om en bevidst provokerende anvendelse af ordet *perker* over for en erfaren offentlig debattør.

Konklusionen må være at man som dansk-dansker skal være varsom med at bruge ordet *perker*. Det bruges ofte stærkt nedsættende og kan derfor - uanset ens intentioner - virke som en unødigt provokation.

## Etnisk

*Etnisk* betyder i ordbogssammenhæng 'som tilhører eller er karakteristisk for et folk eller en folkestamme; i ældre sprog også specielt vedrørende ikkekristne eller ikkejødiske folk' (Supplement til Ordbog over det Danske Sprog, bind 3, 1997). I almensproget forekommer *etnisk* dog også i betydningen 'fremmed', 'eksotisk', 'ikke (nord)europæisk eller angelsaksisk'. I denne betydning indgår ordet bl.a. i forbindelser som *etniske restauranter*, *etniske butikker* og *etnisk musik*, jf. følgende citat fra Jyllands-Posten 21.10.1984: *I de senere år er antallet af etniske restauranter - køkkener fra fremmede verdensdele og nationaliteter - skudt i vejret som karse i fugtigt vat.*

Etnisk i betydningen 'fremmedartet' kan vække anstød hos en del sprogbrugere fordi det bliver opfattet som nedsættende eller ligefrem racistisk. Og der er næppe tvivl om at hensigten med at bruge ordet *etnisk* også undertiden er at give udtryk for en afstandtagende holdning. En tyrkiskfødt kronikør skriver således i Politiken 16.4.1998: *Jeg ved, at mange indvandrere, deres efterkommere og socialarbejdere og forskere, der er absolut venligt stemte over for indvandrere og flygtninge, foretrækker at bruge ordet etnisk frem for fremmed (...). Jeg forstår godt tankegangen, men jeg har svært ved at se den store forskel. Det er ligesom om vi gradbøjer fremmedheden. Vi er nu avanceret fra fremmedarbejdere til gæstearbejdere, til indvandrere og nu til etniske minoriteter. Men fremmedgørelsen, fremmedhedsfølelsen og den lavere status består.*

På den anden side er der heller ikke tvivl om at ordet ofte bruges med en neutral eller positiv værdiladning, jf. en udateret overskrift fra Politiken: *CIA vil have etniske spioner.*

## Konklusion

Pernille Frost skriver i bogen: *En strid om ord. Det politisk korrekte sprog* (Fremad 1997) at de mange betegnelser vi har haft for de oprindelige *fremmedarbejdere*, vidner om en dårlig integration af dem. Anne Holmen og Jens Normann Jørgensen skriver i artiklen *Har vi en dansk sprogpolitik? Om holdninger til sproglig mangfoldighed i Danmark* (Sprogs status i Danmark år 2011, Københavnerstudier i tosprogethed 32, København 2000) at indvandrerne typisk er borgere med lav socioøkonomisk status, og at danskerne opfatter indvandrerens sprog og tilhørende kultur som mindreværdig i forhold til vores eget sprog og vores egen kultur og i forhold til det amerikanske sprog og den amerikanske kultur.

Såvel Pernille Frost som Anne Holmen og Jens Normann Jørgensen peger på nogle samfundsmæssige og politiske fænomener der kan forklare den vaklen der er i vores sprogbrug. Og det er karakteristisk at svenskere, amerikanere, englændere og franskmænd, der forholdsvist let bliver integreret i vores samfund, og hvis kultur minder så meget om

vores egen, ikke bliver kaldt *indvandrere* eller *tosprogede*. De bliver blot betegnet med deres oprindelige nationalitet. Hvis vi kunne gøre det samme med indvandrerne, og altså fokusere på at der er tale om danskere med tyrkiske, pakistanske eller iranske rødder, ville det være en god løsning. Problemet er bare at det kan være svært at afgøre om en sorthåret, mørklødet mand er af tyrkisk eller iransk oprindelse når man ikke kender til hans baggrund. I stedet kunne man bruge betegnelser som *indvandrer*, *tosproget* eller *nydansker*. De vil alle kunne bruges, men med begrænsninger. *Indvandrer* kan kun bruges om den person der er indvandret - ikke om hans eller hendes børn. *Tosproget* bruges primært i fagsproglige sammenhænge. Tilbage står *nydansker* som indtil videre ikke har nogen begrænsninger, bortset fra at også det er ved at være negativt ladet, jf. følgende citat fra Politiken 11.9.2000: *Jeg er ellers et pænt menneske. Jeg er student. Jeg propper min journalistik og mit privatliv med så meget politisk korrekthed, at jeg allerede er holdt op med at sige 'nydansker' fordi det prikker småracistisk på tungen.* Og så er vi tilbage hvor vi startede ...

*Margrethe Heidemann Andersen* (f. 1971) er ph.d.-studerende ved Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Eksponere og overeksponere

*Af Marianne Rathje*

Alle mulige steder fra hører man for tiden ordet *eksponere* brugt. Så er en politiker blevet *eksponeret*, et produkt er blevet *eksponeret*, nogen har fået *eksponeret* deres privatliv, andre er blevet *eksponeret* for reklamer, og det er endda også muligt at blive regnet for *eksponeret* hvis man har spist en bestemt slags mad! Men hvad betyder egentlig dette modeord?

Ifølge Ordbog over det Danske Sprog, bd. 4, 1922, har verbet *eksponere* tre betydninger:

1) Den første betydning kan vi kalde *den visuelle betydning*. Her betyder *eksponere* 'gøre noget åbent eller tilgængeligt for lyset, synet', 'udsætte for lysets påvirkning', 'udstille malerier og lign. for publikum'. I denne *visuelle* betydning kan *eksponere* også være et fagudtryk inden for fotoverdenen: 'belyse en fotografisk plade ved fotografering'.

2) Den anden betydning ordbogen nævner, er 'udsætte for fare, angreb, kritik og lign.'. Denne betydning kan vi kalde *udsætte for-betydningen*.

3) Endelig kan *eksponere* betyde 'fremstille, forklare' - en betydning vi kan kalde for *formidlingsbetydningen*.

Disse oplysninger om *eksponere* stammer som nævnt fra 1922, men de nutidige ordbøger

gentager oplysningerne fra dengang: Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 1999, nævner *udsætte for-betydningen* (betydning 2) samt den specifikke fotografiske betydning, som vi finder under betydning 1, *den visuelle betydning*. Det samme gør Gyldendals Fremmedordbog, 1993, mens Munksgaards Fremmedordbog, 1997, nævner *formidlingsbetydningen* (betydning 3) og ligeledes den specifikke fotografiske betydning (under betydning 1).

Søgninger i Sprognævnets ordsamling og på internettet viser at der kan være god grund til at nævne alle tre betydninger også i de nutidige ordbøger: *eksponere*, og verbalsubstantivet *eksponering*, bruges nemlig i disse betydninger. Søgningen viser også at *eksponere* i dag tillige bruges i lidt videre betydninger.

### Den visuelle betydning

Særligt udviklet og anvendt er *den visuelle betydning* (betydning 1). Man kan i dag støde på *eksponere* anvendt med følgende underbetydninger: 'udstille, synliggøre (fysisk)':

...således at de [børne- og ungdomsbøger] dels fik en fremtrædende plads i butikken, dels blev eksponeret frontvendte (Bogmarkedet, 28.9.92)

'udstille, synliggøre (i overført betydning), omtale, gøre reklame for'. Denne betydning bruges særligt om forhold i medierne:

"På TV 2 står man helt uforstående over for den kritik, som Radio- og TV-Reklamenævnet sidste torsdag udtalte over en såkaldt eksponering af Coca-Cola i TV 2-programmerne Stjernetræf. (...) Vi har ikke haft noget som helst motiv - hverken økonomisk eller på anden måde - til at eksponere Coca-Cola og har på intet tidspunkt drømt om, at deltagernes indtagelse af læskedrikke kunne fortolkes som skjult reklame." (Politiken, 9.4.1998)

Dermed får de hverken eksponeret deres bannerreklamer eller opbygget en grad af fortrolighed hos kunden (Jyllandsposten, 19.8.98)

Især ikke i betragtning af den betydning, som kraftig eksponering i medierne har for partierne. Uffe Ellemann-Jensen spillede en hovedrolle, som de øvrige forligspartiets talsmænd ikke formåede at tage fra ham, selv om situationen også gav en kraftig eksponering af SF's formand Holger K. Nielsen (Politiken, 20.12.92)

'vise, blotte sig':

Uanset om man skal eksponere sig på danse- eller butiksgulvet, gælder det derfor om at vælge sin partner med omhu ([http://www.d-display.dk/pc/velkommen\\_2.html](http://www.d-display.dk/pc/velkommen_2.html), dateret 12.5.97, besøgt 21.2.01)

... at Udenrigsministeriet skød Fenger foran sig i dets stillingtagen og på den måde undgik at eksponere sig i en moralsk ubehagelig sag ([http://www.hum.ou.dk/projects/histtid/summary/99\\_33.html](http://www.hum.ou.dk/projects/histtid/summary/99_33.html), udateret, besøgt 21.2.01)

Respondenterne ønskede for det første ikke at eksponere alle forhold om deres adfærd i køkkenet ... (<http://www.fs.dk/ra/hygiejne/hygiejne.htm>, dateret 14.11.2000, besøgt 21.2.01)

'komme ud, brænde igennem':

... det begreb der hedder at eksponere og der er nogle skuespillere der eksponerer bedre på film end andre, og eksponering det vil altså sige [...] at der er nogen der bliver kedeligere på billeder end andre [...] der er nogen der er interessantere at se på end andre [...] Hun eksponerer [...] hun har udstråling på billeder" (Gæstehjørnet, interview med Ole Ernst, 1986)

### Udsætte for-betydningen

Ovenstående er altså forskellige varianter og videreudviklinger af betydning 1: *den visuelle betydning*. Betydning 2, *udsætte for-betydningen*, bruges også i dag: 'udsætte for, præsentere for':

Forbrugerne er for det meste ikke interesseret i at lade sig eksponere for reklamer, men accepterer det som et nødvendigt onde ... (<http://www.pg.dk/pg/advertising/konklu.html>, dateret 25.10.2000, besøgt 21.2.01)

Semestret har til formål at eksponere de studerende for en række centrale teorier og værktøjer inden for produktionsplanlægning, ledelse og teknologiudvikling ([http://www.auc.dk/fak-samf/studieordninger/ivu\\_cm.htm](http://www.auc.dk/fak-samf/studieordninger/ivu_cm.htm), dateret 21.8.00, besøgt 21.2.01)

I fødevarerammenhænge er *eksponere* et hyppigt anvendt udtryk i netop *udsætte for-betydningen*:

... personer som kan have været eksponeret for den pågældende mad ... ([http://www.dadlnet.dk/ufi/ufi9919/v\\_p/30014.htm](http://www.dadlnet.dk/ufi/ufi9919/v_p/30014.htm), dateret 10.5.1999, besøgt 22.2.01)

Når *eksponere* har såvel *den visuelle betydning* som *udsætte for-betydningen*, kan man både have en sætning som *reklamen bliver eksponeret for brugeren* og en sætning som *brugeren bliver eksponeret for reklamen*. Det kan umiddelbart være forvirrende, men af sammenhængen vil det sandsynligvis fremgå at sætningen *reklamen bliver eksponeret for brugeren* betyder 'reklamen bliver vist/udstillet for brugeren' og ikke '\*reklamen udsættes for brugeren' (og omvendt i den anden sætning: *brugeren bliver eksponeret for reklamen* betyder 'brugeren udsættes for reklamen' og ikke '\*brugeren bliver vist/udstillet for reklamen')!

### Formidlingsbetydningen

Eksponere i betydning 3, *formidlingsbetydningen*, er sandsynligvis ikke så udbredt i dag. I hvert fald er det kun lykkedes mig at finde to eksempler i denne betydning: en sandsynlig videreudvikling af betydning 3 ('fortælle, forklare'). Eksemplerne er begge fra

journalistverdenen: 'tydeliggøre, udfolde':

Den abstrakte og udetaljerede beskrivelse i telegramteksten [...] er i den bearbejdede avisartikel eksponeret eller tydeliggjort ved, at de slørede betydninger fremtræder som det, de er ... (Sprog og kval., s. 14-15, 1990)

Kriterium nummer to hedder "eksponering". Det betones af fagets lærere som det vigtigste i selve måden at formidle på. Det betyder at tingene skal gøres vedkommende for modtageren (Politiken, 16.1.1990)

### Ny betydning: "marketingbetydningen"

De tre overordnede betydninger jeg nævnte i begyndelsen af artiklen, findes og bruges altså i mere eller mindre videreudviklet form i dag. Udover disse betydninger og videreudviklingerne af dem har *eksponere* og *eksponering* også fået en helt ny og fagspecifik betydning, nemlig den der bruges inden for marketing og i internetverdenen:

Man skal dog huske på at de store tal er eksponeringer, altså antal læsere der har åbnet vores [hjemme]side, det siger ikke noget om, hvor mange der læser avisen ... (Jyllandsposten, 30.4.1998).

I Marketing Leksikon, Børsen, 1995, står der om *eksponering*: "I forbindelse med mediaanalyser anvendes begrebet eksponering som udtryk for, at en person har mulighed for at se en annonce eller en reklame, fx ved at læse et givet blad, passere en bestemt plakatsøjle, lytte til eller se et bestemt program i radio eller fjernsyn. Eksponering vedrører muligheden for kontakt og ikke blot at en person har været i sanseposition [...] over for mediet, men har en reel mulighed for at opfatte og behandle budskabet. Han kan have slået op på en bestemt side i en avis, hvor annoncen forekom [...], været i en biograf der viste reklamefilmen etc."

Også i lægeverdenen bruges den ovenstående "marketingsbetydning" (her i forbindelse med allergi):

... [blev] en der bare havde smagt på maden, regnet for eksponeret. En der ikke havde smagt på eller spist maden blev regnet for ueksponeret...  
([http://www.dadlnet.dk/ufl/ufl9919/v\\_p/30014.htm](http://www.dadlnet.dk/ufl/ufl9919/v_p/30014.htm), dateret 10.5.1999, besøgt 22.2.01)

### Overeksponere

Endnu en variant af *eksponere* bliver for tiden flittigt brugt, nemlig *eksponere* med det forstærkende og negative *over-* foran: *overeksponere* Ifølge Ordbog over det Danske Sprog, bd. 15, 1934, har *overeksponere* 2 betydninger: 1) (den fotografiske betydning:) 'udsætte en fotografisk plade for længe for lysets påvirkning ved fotografering; eksponere, belyse for længe', 2) 'drive for vidt, overdrive, outrere, overanstrengte, gøre overspændt'. I dag bruges *overeksponere* i en lidt anden betydning end, eller en videreudviklet betydning af, betydning 2):

I begyndelsen af 1990'erne følte han [forfatteren Carsten Jensen] sig

overeksponeret i mediebilledet og trak sig bevidst væk fra scenens skarpeste lys (<http://www.ko.sdu.dk/>, dateret november 2000, besøgt 26.7.01)

Det har altid været mit motto, at man hellere skulle spille en koncert for lidt end en for meget. Vores kulturelle andedam er så lille, at man let overrender den eller bliver overeksponeret. Men det føles stadig naturligt at blive ved at tage ud og spille (interview med musikeren Allan Olsen, KODA-NYT, nr. 1, 2001).

Når personer bliver *overeksponeret* betyder det at de 'omtales og vises så meget i medierne at de bliver trætte af sig selv eller andre bliver trætte af dem'. Man kan som sagt se *overeksponere* som en variation eller videreudvikling betydning 2) fra Ordbog over det Danske Sprog eller som en variation af den nutidige brug af *eksponere* i betydningen 'udstille, synliggøre (i overført betydning), omtale, gøre reklame for', der er omtalt tidligere i artiklen som en underbetydning af *den visuelle betydning* (betydning 1).

*Overeksponere* kan bruges også om andet end personer:

"Bevares - det smager fremragende, men carpaccioen er efterhånden lige så overeksponeret som babymajsen og lambruscoen var det i 80'erne" (<http://www.aok.dk/E/V/CPHDK/0006/65/10/cs1.html>, besøgt 27.7.01)

"Desværre er Offsprings musik blevet så overeksponeret de sidste par år, at det minder om voldtægt, hvis man udsætter ørerne for endnu en dosis Pretty Fly (For A White Guy)" (anmeldelse, Nat & Dag, juli, 2001)

"Vi har overeksponeret kulturbegrebet. Det er noget vi forklarer alting med. Det trænger til at blive kølet ned." (interview med antropolog Anne Knudsen, MS-revy (Mellempfolkeligt Samvirke), nr. 4, 1997)

Når *overeksponere* bruges om andet end personer, kan det altså betyde 'overbrugt, overanvendt'. Man skulle tro at *overeksponere* når man sætter det forstærkende og negativt ladede *over-* foran *eksponere*, stadig indeholdt samme (modificerede) betydning som *eksponere*. Men i de netop nævnte eksempler kan *overeksponeres* betydning ikke føres tilbage til nogen af de betydninger som *eksponere* har: Jeg har ikke fundet eksempler på at *eksponere* skulle betyde 'brugt, anvendt'. Når *overeksponere* altså alligevel kan have betydningen 'overbrugt, overanvendt', tyder det derfor på at *overeksponere*, ud over at være en forstærket og negativ variant af *eksponere*, også har sin egen betydning - "uafhængig" af *eksponere*. *Overeksponeret* bruges altså om noget der i overført betydning er 'gået inflation i', hvad enten det er en person der er blevet set og omtalt for meget, mad og drikke der er blevet spist så meget at man er blevet træt af det, musik der er blevet hørt så meget at ørerne ikke holder til endnu en genlytning, eller et ord der er blevet brugt så meget at det mister sin betydning. Man kunne frygte at ordet *eksponere* snart bliver brugt så meget at ordet bliver *overeksponeret*!

*Marianne Rathje* (f. 1973) er forskningsassistent i Dansk Sprognævn.



## Til indholdsfortegnelsen

---

# Den dag i dag og alt i alt

Af Anita Mai Ågerup

I talkshowet "Pernilles Univers" på TV3 har jeg flere gange hørt en for mig særpræget anvendelse af udtrykket *den dag i dag*. En af sætningerne med dette udtryk lød noget i retning af *dengang var du altså rigtig ked af det, men hvordan har du det så den dag i dag?* Det gav anledning til at undersøge udtrykket nærmere i de opslagsværker og tekstkorpusser som Sprognævnet har til rådighed, og således opdagede jeg at udtrykket *den dag i dag* bruges i tre forskellige betydninger.

## I dag

Forbindelsen *i dag* har i sig selv to betydninger. Den ene betydning er 'i vore dage; i den periode vi lever i nu', fx *i dag er alt meget anderledes end for 100 år siden*. Den anden betydning er 'lige netop dagen i dag; inden for samme dag som det er nu', fx *i dag får vi besøg af familien*. Disse to betydninger af *i dag* går igen i udtrykket *den dag i dag*.

## 'Endnu i vore dage'

Den mest almindelige betydning af *den dag i dag* er 'endnu i vore dage; endnu for øjeblikket', og denne betydning er angivet i de fleste ordbøger, fx Ordbog over det Danske Sprog (ODS), bd. 3, 1921. Her er et par eksempler på denne betydning af udtrykket:

Arkitekten bag indfødsretten af 1776 var Ove Høegh-Guldberg, og loven indgik senere i Danmarks Riges Grundlov og gælder den dag i dag. (Berlingske Avisdata 14.2.1999).

Millioner af mennesker har gennem tiderne frivilligt afstået fra al fødeindtagelse og på den måde søgt en tættere forbindelse til Gud [...] Egypterne, perserne, inderne og semitterne fastede, og der fastes den dag i dag inden for alle de store religioner. (Berlingske Avisdata 10.2.1999).

Det har jeg ment hele mit liv, og det mener jeg den dag i dag. (Berlingske Avisdata 23.4.1999).

Udtrykket *den dag i dag* indeholder i disse sætninger betydningen 'stadigvæk; endnu', hvilket også fremgår af ovenstående betydningsangivelse af udtrykket i ODS, og det er muligt at erstatte *den dag i dag* med fx *stadigvæk* uden at det ændrer væsentligt ved betydningen. Hvis fx sidstnævnte sætning, *Det har jeg ment hele mit liv, og det mener jeg den dag i dag*, ændres til *Det har jeg ment hele mit liv, og det mener jeg stadigvæk*, er der altså ikke ændret ved sætningens grundbetydning. Men med en formulering med *stadigvæk* gives der tydeligere udtryk for at det der var tilfældet engang i fortiden,

fortsætter med at være tilfældet, mens der med *den dag i dag* lægges mere vægt på at det der var tilfældet en gang i fortiden, også er tilfældet her og nu. Ved en formulering med *stadigvæk* er det vedvarende aspekt, forløbet, altså mere fremtrædende end ved *den dag i dag*.

### 'I vore dage'

I nogle anvendelser af udtrykket *den dag i dag* er betydningen 'stadigvæk' slet ikke til stede. Det betyder i stedet 'i vore dage; den periode vi lever i nu' og er altså synonymt med *i dag*, men fungerer som et stærkere udtryk end *i dag*. Når *den dag i dag* bruges i denne betydning, antydes der i reglen en forbindelse til fortiden idet det bruges til at udtrykke hvordan tingene er i dag i forhold til tidligere:

Glitter og glamour var, hvad det handlede om i den første halvdel af halvfjerdserne. Plateaustøvler, pailletter, langt hår og kropsnært feminint tøj, der den dag i dag ville få de mandlige kunstnere til at fremstå som transvestitter, men som på det tidspunkt syntes rigtigt, ja ligefrem naturligt. (Den Danske Ordbogs Korpus: "Herre i eget hit-hus" i Berlingske Tidende 1991)

..men altså jeg jeg jeg glemmer det aldrig fordi jeg havde så dårlig samvittighed lang tid efter, i dag, den dag i dag altså der føler jeg overhovedet ikke noget for ham. (Den Danske Ordbogs Korpus: Transit live (9), DRTV 1991)

Jeg har altid nydt fodbold intenst, også selv om jeg var en dårlig spiller, - og at jeg den dag i dag ikke længere spiller (Berlingske Avisdata 12.3.2000).

En enkelt bombe indeholdt 600-700 bombies og raserede et område på 5.000 kvadratmeter. Mange bombies sprang ikke. Resultatet den dag i dag er, at store områder, der kan og burde dyrkes, ligger øde hen. (Berlingske Avisdata 17.7.1998).

I Pernilles Univers var det i denne betydning udtrykket blev brugt. Et af eksemplerne fra talkshowet kan jeg gengive og datere helt nøjagtigt:

Hvad gør man så nu den dag i dag? (Pernilles Univers, TV3, 16.5.2000).

### 'Lige netop i dag og uden nogen tøven'

Den tredje betydning af *den dag i dag* er i Nudansk Ordbog med etymologi, 1999, beskrevet som 'lige netop i dag og uden nogen tøven', og ordbogen giver dette eksempel: *jeg smider hende ud den dag i dag*. Denne betydning findes også i Vinterberg & Bodelsen: Dansk-Engelsk Ordbog, 1998, hvor sætningen *jeg skal gøre det den dag i dag* er nævnt og oversat til *I will do it this very day*. Det er tilsyneladende ikke så almindeligt at bruge udtrykket i denne betydning, men det er dog lykkedes mig at finde to klare eksempler:

Lederne behøver egentlig ikke rejse hele vejen til København for at beslutte sig for at tage sig af de fattige. Det kan de beslutte at gøre den dag i dag. (Berlingske Avisdata 10.3.1995).

På den anden side er der lige så mange, der ikke tror på, at Libanons skrøbelige

ationale struktur ville kunne hænge sammen hvis syrerne pakkede deres våben og tog hjem den dag i dag. (Berlingske Avisdata 31.3.2000).

## Alt i alt

Udtrykket *den dag i dag* kan altså bruges i tre betydninger. Jeg kendte på forhånd kun den første af de tre betydninger, men er nu blevet klogere. Tilsvarende oplevelse har jeg haft med udtrykket *alt i alt*, der bruges i to forskellige betydninger. Den betydning jeg er mest fortrolig med, svarer til den der er angivet i Nudansk Ordbog med etymologi, 1999. Her står der 'udtryk for at noget grundlæggende forholder sig på en bestemt måde', og som synonyme udtryk nævnes *når alt kommer til alt, til syvende og sidst, i sidste ende og i sidste instans*. Også ODS, bd. 1, 1919, angiver denne betydning af *alt i alt*: 'når alle omstændigheder tages i betragtning; i det store hele'. Her er et par eksempler på denne sprogbrug:

I går havde jeg næsten vejen for mig selv. Nogle få militære konvojer bumlede op ad den nedslidte motorvej, men alt i alt var den meget stille. (Den Danske Ordbogs Korpus: "Rungende stilhed før ørkenstormen" i B.T. 1991).

3 bilister blev taget for spirituskørsel og 1 bilist viste sig slet ikke at have noget kørekort. Men alt i alt forløb paragraf 77 eftersynet roligt ... (Den Danske Ordbogs Korpus: "Paragraf 77 eftersyn forløb smertefrit" i Ugeavisen for Valby og Syd-Vest 1991).

Den skandinaviske møntunion fungerede vel alt i alt tilfredsstillende fra sin start og frem til 1914 (Den Danske Ordbogs Korpus: "Møntunioner og historiens lære" i Berlingske Tidende 1990).

## 'I alt'

ODS oplyser også at *alt i alt* kan bruges på samme måde som *i alt* og betyde 'tilsammen; sammenlagt'. Det er blot et stærkere udtryk end *i alt*. Denne brug kender jeg især i forbindelse med mængde- og beløbsangivelser, fx i butikker hvor man kan høre vendinger som *det bliver alt i alt 430 kr.* Men *alt i alt* bruges også i denne betydning i andre sammenhænge:

Du får en gennemført betydningsordbog, en traditionel retskrivningsordbog og en gratis cd-rom, hvis indhold er identisk med bogens - alt i alt en ordbog der dækker det hele og hjælper med at forstå, tale og skrive dansk korrekt. (Reklame for månedens bog i Samvirke nr. 7, juli 2001)

..[han] spillede en af sine bedste kampe til dato med 5 flotte mål, ligesom Søren Hansen i målet var flot spillende. Alt i alt en meget flot holdindsats, hvor alle kom på scoringslisten. Det lover godt for fremtiden. (Den Danske Ordbogs Korpus: "Ajax i top" i Valbybladet 1992)

Den dag i dag vil jeg gerne sige rigtig hjertelig tillykke til Erik Hansen! Må det alt i alt blive en vellykket dag!

Anita Mai Ågerup (f. 1969) er videnskabelig medarbejder ved Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Fed? Nej, selvfed

Af Jakob Bruntse

*Selvfed*. Det sker hele tiden, og nu er det så sket igen: Et nyt ord har sneget sig ind i sproget.

Formentlig fordi jeg i et svagt øjeblik indrømmede at have været på steder hvor ordet blev brugt, har jeg her fået stillet et par spalter til rådighed til at fundere lidt over det nye udtryk.

Jeg har ladet mig fortælle at man i Himmerland kan være så uheldig at støde på sætningen *Waa, ka do komm te for dar sel?* (og før kritikken hagler ned over mit transskriptionsforsøg, vil jeg på forhånd indrømme at mine egne provinsielle rødder ikke er i Nordjylland, og derfor gengive sætningen på rigsmål: *hvad, kan du komme til for dig selv?*). Det er klart at man kun er uheldig hvis nogen siger udtrykket *til* én. Befinder man sig derimod på den rigtige side og kun hører det sagt *om* nogen, har man ikke nødvendigvis noget i klemme.

Det er nogenlunde det samme med ordet *selvfed*: Det er ikke fedt at blive kaldt *selvfed*. Måske er det endda en smule værre, for hvor jeg om det nordjyske udtryk godt kan forestille mig det sagt med et vist lune, så ligger der en større afstand i *selvfed*. Det er ikke noget man siger *til* folk, medmindre man er fjendtligt indstillet. Det er noget man siger *om* dem. Men hvad er det der skal til, for at prædikatet bliver uddelt?

Lad os sætte et scenarie op: Vi er på en bar i en større dansk by. Musikken er tjekket, og belysningen er tilpas gylden og afdæmpet til at stort set alle har den samme nydelige teint. Alligevel er der en der skiller sig ud. Han står formentlig i baren, er sammen med et par andre, hvoraf den ene meget vel kunne være en lyshåret pige som griner hver gang han siger noget. Han har det rigtige tøj på, han griner med velplejede hvide tænder og let tilbagelænet hoved, og så har han, trods den dæmpede belysning, solbriller på. Han er bare *så selvfed*.

Faktisk *ser* han godt ud, og måske er han også sjov, men problemet er bare at han ved det, og han giver den lige en tand for meget.

### Fed<

Det er klart at *selvfed* er beslægtet med andre sammensætninger som *selvglad*, *selvtilstrækkelig* og *selvhøjtidelig*. Men ofte synes *selvfed* at være forbundet med stil, med de signaler som eksempelvis påklædning og gestik udsender. Sådan behøver det imidlertid

ikke at være.

Den billedlige brug af ordet *fed* om noget der er ekstraordinært godt, er velkendt og har floreret siden 1960'erne. Hvad ordet betyder, afhænger meget af hvornår og af hvem det bliver brugt. Et eksempel:

.. det var nogle enormt fede folk, der boede dér. Du ved, det var sådan nogle flippede video-kunstnere, musikere og evighedsstudenter, der sad og filosoferede over livet og døden hele natten (Hanne Vibeke Holst: *Nattens kys*, 1986)

Citatet er taget fra en roman fra midtfirserne, og som værdidomme generelt fortæller det lige så meget om den person der siger det, som om de personer der omtales. En af firsergenerationens yuppier ville formentlig ikke have kaldt de selvsamme mennesker *fede*.

### Selvfed

På samme måde kan *selvfed* også fortælle en del om den som bruger ordet, selvom der her naturligvis er tale om nogle værdier og en væremåde som der tages afstand fra. Som når Jan Sonnergaard skriver:

Den selvfede person lytter ikke. Magtbrynden og selvtilstrækkeligheden forhindrer påvirkninger udefra. Og dette hvad enten vi taler om politikere, fagforeningsfolk, mediestjerner eller om professionelt mopsede personer som f.eks. Pia Kjærsgaard (Århus Stiftstidende 19.1.1998)

Det handler her stadig om væremåde, men tilsyneladende i en mere fundamental forstand end i mit eksempel fra baren. Samtidig ligger der i Sonnergaards brug af ordet ikke den samme fjerne forbindelse til området omkring Limfjorden, nærmere betegnet Mors, som i min. For i baren lurer janteloven og dermed den stille misundelse: Hvem der bare havde lidt sværere ved at komme til for sig selv.

*Jakob Bruntse* (f. 1975) er stud.mag. i dansk, studentermedhjælp ved Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Ævred

Af *Bent Jørgensen*

At *opgive ævred* forklares i ODS som 'afstå fra, give tabt, melde pas' (efter I. Ævred bet. 2,2). Denne billedlige anvendelse har sin baggrund i en landbrugsfaglig brug af ordet *ævred*, i ODS beskrevet som "(det at lade kreaturerne faa adgang til) græsning (løsdrift) paa (de ikke længere indhegnede) marker, hvorfra afgrøden (kornet) er indhøstet; ell. konkr., om det til saadan græsning (løsdrift) anvendte omraade (stubmarkerne)" (ODS I.

Ævred bet. 1).

I den nyeste danske etymologiske ordbog, Politikens Etymologisk Ordbog (Katlev 2000), hedder det om substantivet *ævred*: "olddansk *æffræth* omdannet af *afræth* 'fællesgræsning på afhøstet mark'". Herefter følger to forslag til ordets etymologi; begge med rødder i tidligere behandlinger af ordet. Første stavelse er under alle omstændigheder samme ord som nudansk *af* (præp., adv.). Det er sidste led, i moderne dansk repræsenteret af *red*, der har givet anledning til to tolkningsforslag. Det ene knytter ordet til oldislandsk *ráða*, der svarer til det moderne danske verbum *råde*, det andet til oldislandsk *reiða*, der svarer til moderne dansk verbum *rede*. Sidstnævnte mulighed er imidlertid problematisk. Den skyldes så vidt jeg kan se Kock 1906, s. 336 ff., tæt fulgt af Brøndum-Nielsen 1950, § 104.2 med eksempler på lydudviklingen *ai* > *ā* i semifortisstavelse. Dokumentationen af en sådan udvikling med videre udvikling af > *a* fremgår på østnordisk grund af nogle personnavne (Olav, Aslak, Thorlaf, Thorlak), af hvilke i hvert fald Olav mageligt kan tilskrives vestnordisk indflydelse. Bortset fra et par specialtilfælde (nogle former af *nogle* og *eje*) hviler yderligere dokumentation på substantiverne *fælled*, *herred* og *ævred*, men dokumentationen er cirkulær, idet den netop bygger på -ai-holdig etymologi. Denne synes nu helt forladt for ordet *fælled*'s vedkommende, og også for det intenst bearbejdede substantiv *herred* må denne forklaring anses for passé, selv om den optræder som en mulighed både i Nationalencyklopedins ordbok 1996 og i Katlev 2000, jfr. Andersson 1999.

Heller ikke i substantivet *ævred* er der efter min mening nogen grund til at opretholde den svagt paralleliserbare og ikke belagte forform med -ai-, og det må i den forbindelse ikke glemmes, at den altdominerende udvikling af urnordisk *ai* resulterer i monoftongen , jfr. f.eks. *rede* ovf., og jfr. i positionen som andet sammensætningsled talrige stednavne på -*lev* og -*tved*. Det faktisk overleverede materiale til ordet *ævred* (glda. *afræt*, *afræth*; fornsv. *afræþe*) peger da heller ikke i diftongisk retning, men lader sig utvungent forstå som former af stammen i verbet *råde*. Den danske forms -æ- som vidnesbyrd om svækkelse i andet led, den svenske forms -æ-, der jo står i en tostavellesform, som udtryk for i-omlyd af et langt . Vi står altså med to ordformer, hvoraf den danske formelt er identisk med substantivet *råd* og den svenske med en ia-afledning svarende hertil. Men i øvrigt lades denne og flere andre svenske former her ude af betragtning, idet de udgør et problemkompleks for sig.

Hermed når man frem til den del af de hidtil fremsatte forklaringer, der sætter ordet i forbindelse med oldislandsk verbum *ráða af*. Brøndum-Nielsen 1949 angiver betydningen heraf som 'fraskille, udskille, afskaffe o.l.', hvad der må bedømmes som et rimeligt koncentrat af de syv betydninger, Fritzners ordbog anfører under *ráða af*, og Brøndum-Nielsen omsætter det verbale udtryk til følgende substantiviske: "Udskillelse, Opgivelse (af et Jordstykke, der efter Afgrødens Bjergning overlades til Græsning ved Løsdrift), med Overgang til konkret Betydning, anvendt om et sådant Jordstykke". Ved en kombination af det abstrakte og det konkrete indhold og ved passage gennem ODS (1954), jfr. ovf., og diverse udgaver af Nudansk Ordbog 'fællesgræsning på afhøstede marker' er Katlev 2000 nået frem til betydningsansættelsen 'fællesgræsning på afhøstet mark'. Med den som udgangspunkt indvinder han da til udtrykket *opgive ævred* en egentlig betydning 'opgive at

have dyr gående og græsse sammen med de andre dyr'.

Men det kan jo ikke passe, for som det fremgår af citaterne under *Ævred* i ODS tyder intet på, at det er *opgive* i betydningen 'lade være med, ikke længere gøre brug af', som foreligger i udtrykket; derimod *opgive* = *give op* i betydningen 'give fra sig, oplade', jfr. oldislandsk *gefa upp* (Fritzner bet. 1). Det er denne misforståelse af betydningerne i *opgive*, der sigtes til i Nudansk Ordbog, som til og med 15. udgave (1992) har bedømt forholdet korrekt.

Mærkeligt nok - men det synes at være et tilfælde - passer betydningen af *opgive* = 'ikke længere gøre brug af' til den, der må have ligget i det oprindelige verbalabstrakt *ævred*, nemlig 'fraskillelse, udskillelse, afsondring'. I Eriks sjællandske Lov, der er den eneste af landskabslovene, som bruger ordet *ævred*, er der sikre eksempler på den konkrete brug af ordet, dvs. betydningen 'græsningsområde', og der er i al fald et temmelig sikkert eksempel på den ældre, abstrakte brug, nemlig i Eriks sjællandske Lov II 74 sidste afsnit, der i Kroman og Luuls oversættelse lyder: "Men har de, der først faar indhøstet, deres Kvæg i Vangen, og de ikke vil tage det bort, da kan de, der er senere paa det, under Tilsyn beholde deres *Ævred* lige saa mange Dage længere, som de første havde deres, forinden de andre fik indhøstet". Her har *ævred* enten den oprindelige betydning 'afsondring, afsondrethed' eller i hvert fald en ældre konkret betydning 'afsondret område', idet der her er tale om det afgrødebærende område, *inden* det overlades til kvæget.

Vi kommer ikke tættere på et oprindeligt forhold i dansk, og samtidig ser man for sig det gamle landbosamfund, hvor man ikke som i vore dage indhegner kvæget, men omvendt udskiller eller afsondrer afgrøderne fra såning til høst. Ordet *ævred* har med andre ord gennemløbet en betydningsudvikling *udskillelse* > *udskilt område* > *område med fælles græsning på afhøstet mark*. Udviklingsforløbet kan f.eks. paralleliseres med udviklingen af *gård (gærde)* > *af bygninger afgrænset område*.

Den videre udvikling til 'livsmod, indsatsvilje, kampånd o.l.' er derimod uden sidestykke og kan som anført kun skyldes, at verbet *opgive* er blevet misforstået.

### Henvisninger

Andersson 1999 = Thorsten Andersson: Herred, i: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, bd. 14 p. 436 f. Berlin-New York

Brøndum-Nielsen 1949 = Om gl. *afraeth*, nyda. *Ævred*, i: Acta Philologica Scandinavica XX. Cph. p. 376-378

Brøndum-Nielsen 1950 = Gammeldansk Grammatik I (2. udg.). Kbh.

Fritzner = J. Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog I-III. Kristiania 1886-96

Katlev 2000 = Politikens Etymologisk Ordbog. Kbh.

Axel Kock 1906 = Svensk Ijudhistoria, bd. 1. Lund

Kroman og Luul = Erik Kroman & Stig Luul: Danmarks gamle Landskabslove paa nutidsdansk, bd. II. Kbh. 1945

Nationalencyklopedins ordbok bd. 2. Göteborg og Höganäs 1996

Nudansk Ordbog 1.-15. udg. Kbh. 1953-92

ODS = Ordbog over det danske Sprog. Kbh. 1919-56

*Bent Jørgensen* (f. 1944) er universitetslektor, dr.phil., medlem af Stednavneudvalget, medlem af Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Din nisse

Af *Søren Beltoft*

Dansk Sprognævn er blevet spurgt om baggrunden for brugen af possessivpronomen, (ejestedord), i udtryk af typen *din nisse* og *dit fæ* når man umiddelbart mere indlysende fx på tysk siger *du Kobold*, på engelsk *you fool!*.

Mange har i tidens løb prøvet at give forklaringer på hvorfor der bruges possessivpronomen i disse udtryk, og vi skal her give en kort oversigt over nogle af de forskellige positioner.

### ODS

I Ordbog over det Danske Sprog (ODS), bind 3, fra 1921, oplyses det at man kan finde lignende brug i gammeldansk, oldnordisk, norsk og svensk, og at der findes forskellige tydninger af konstruktionen. Blandt andre citeres Holberg: *Hvem taler til dig, din næsviise Slyngel!* og Oehlenschläger: *God aften Fader! .. Jeg skal godaftne dig, din lange Slyngel.* I Supplement til ODS, bind 2, fra 1997, anføres blot eksempler på brug af konstruktionen i genitiv, jf. *Jeg er kjed af at blive rød, og bleg, hver Gang jeg hører din Døgenichts Navn nævne* (Hans Egede Schack (1820-59): *Sandhed med Modifikationer*, udg. 1968).

### Jacob Grimm

Et af de ældste og mest fantasifulde forklaringsforsøg findes hos den tyske sprogforsker Jacob Grimm, første gang i hans *Deutsche Mythologie* fra 1835. Han anser konstruktionen for at være et særkende ved de skandinaviske sprog. For at finde en forklaring går Jacob Grimm på typisk romantisk vis tilbage til den nordiske mytologi og tilbage til den tid da man mente at hvert menneske havde en såkaldt fylgje ved sin side, et menneskes sjæl eller værneånd som næsten altid havde dyreskikkelse. Ifølge Jacob Grimm skulle det ofte nedsættende appellativ som følger efter *din* eller *dit* gå på denne fylgje og ikke på personen selv.

### Svenskerne

En senere teori vil forklare konstruktionen morfologisk-fonologisk som en kontamination, en sammenblanding af to eller flere former, idet *din* ifølge den skulle være opstået ved en sammentrækning af *du* og den efterfølgende artikel (*h*)*in*. Udtrykket *din lille stakkel* skulle således stå i stedet for *du (h)in lille stakkel*. Denne forklaring blev bl.a. givet i Cleasby-Vigfussons islandske ordbog fra 1869-74.



Den svenske sprogforsker Elias Tegnér afviser i afhandlingen *Om genus i svenskan*, 1886, du-hin-forklaringen, og om Jacob Grimms skriver han at "denne tydning er uden tvivl altfor dybsindigt lærd til at være særlig sandsynlig". Han viser at de pågældende udtryk i moderne sprog kun kan stå som vokativer, direkte tiltale, uden for sætningen; han sammenligner med formen *Deres Nåde* og *Deres Højhed* og hævder at udtryk som fx *din sjuske* i virkeligheden skulle betyde 'din sjuskethed'.

I 1899 giver endnu en svensk sprogforsker, Eugène Schwartz, et nyt forklaringsforsøg, *Om användningen af possessivt pronomen i din stackare och likartade uttryck* (Arkiv för Nordisk Filologi, XV, s. 182 ff., Lund, 1899). Efter at have afvist sine forgængere med bl.a. en kritik af at de ikke undersøger hvilken betydning possessiven har i de pågældende udtryk, eller i det mindste hvilken funktion af genitiven som possessiven repræsenterer, noterer han at det ene ord, appellativet (navneordet), betegner den mere generelle bestemmelse, mens det andet, det possessive pronomen, betegner det mere specielle (her det pågældende individ). Possessivpronomenet har altså her en funktion som svarer til appositionsforholdet, en forklarende tilføjelse, og en lignende brug af genitiv finder Schwartz i latin og græsk, hvor den har betegnelserne "genitivus definitivus", "epexegeticus" og "appositiv genitiv".

Året efter hævder Axel Kock i artiklen *Till de nordiska språkens historia* (Arkiv för Nordisk Filologi, XVI, Lund 1900), at de nordiske udtryk i det væsentligste er opstået gennem analogipåvirkning fra konstruktioner der bruges som skældsord, og hvor possessiv er fuldt berettiget idet de angår personens krop, påklædning og lignende. Han hævder altså en udvikling fra udtryk af typen *jeg skal piske din dovne krop* til *din dovenkrop*, fra fx *luk din gabende mund* til *din gabmund*.

## Danskerne

På dansk grund tilslutter Kristian Sandfeld (Jensen) sig Eugène Schwartz' opfattelse i en artikel i tidsskriftet *Dania*, nr. VII, 1900. For ham ligger de hidtidige misforståelser i at man har opfattet det possessive pronomen som repræsentant for en possessiv genitiv, at ejestordet repræsenterer et ejendomsforhold, han påpeger at det possessive pronomen tværtimod kan træde i stedet for mange forskellige slags genitiver eller genitiviske udtryk, og derfor "kommer man med Schwartz ganske naturligt til den opfattelse, at det possessive pronomen i disse tilfælde repræsenterer den appositionelle [forklarende] eller definite [bestemmende] genitiv" (s. 23). Det vil sige den brug af genitiverne vi finder i fx *Danmarks rige* og *Ygdrasil's ask*, dvs. "Danmark er et rige" og "den ask der hedder Yggdrasil".

Sandfeld afviser ved samme lejlighed den forklaring Kristian Mikkelsen giver i *Dansk Sproglære*, 1894, nemlig at regne possessivkonstruktionerne til artsbestemmelser: "det, der udtrykkes ved den dadlende eller beklagende Benævnelse, er repræsenteret i den tiltaltes Person" (s. 326) hvorefter *dit fjols* altså skulle betyde 'det fjols, som er repræsenteret ved dig'. I *Dansk Ordforjningslære*, 1911, skriver Kristian Mikkelsen så: "Særlig må mærkes, at *din* bruges ved dadlende, beklagende og kælede benævnelser til at betegne indholdet" (s.255).

Bestemmelsen af konstruktionen som en definitiv genitiv eller epexegetisk genitiv støttes i

1915 af svenskeren Olaf Gjerdmann i artiklen *Till frågan av uttryck som "din stackare"* (Språk och Stil, 15. årg., Uppsala, 1915). Gjerdmann ønsker imidlertid at man også anerkender muligheden for at der kan være tale om at udtryk som *bin bropurbani* i betydningen 'din brors morder' "kan passe fint som urformen bag *din stakkel, din tåbe* etc." (s.256), altså at der er tale om analogidannelser.

Den danske sprogforsker Viggo Brøndal skelner i bogen *Ordklasserne*, 1928, som Sandfeld mellem genitiv og possessiv. Possessiv har den funktion at angive et forhold: "Ligesom Genitiv, der blandt Kasus öjensynlig ligger Possessiverne nær, kan være subjectiv, objectiv og f. Ex. kvalitativ (...), saaledes kan Possessiv udtrykke snart et subjectivt eller objectivt Forhold (...), snart kvalitativt eller prædicativt. Naar vi saaledes i Dansk kan bruge Udbrud af Typen Dit Bæst! (...) foreligger her ikke en mærkelig metaforisk Anvendelse eller Udvidelse af Ejendoms-forholdet eller en mekanisk Analogi efter Udtryk med Præposition (...) men derimod en kvalitativ Nuance af Possessivernes Relation, der er lige saa berettiget som den subjective eller objective eller den i snevreste Forstand possessive" (s.126).

Den svenske romanist Alf Lombard gennemgår i studien "*Li fel d'anemis*", "*ce fripon de valet*", *Etude sur les expressions de ce type en français et sur certaines expressions semblables dans les langues romanes et germaniques* (Studier i Modern Språkvetenskap, XI, Uppsala 1931), de tidligere forklaringsforsøg og når en konklusion der på mange måder minder om Brøndals. Alf Lombard mener forklaringen skal findes i en undersøgelse af de syntaktiske forhold der gør sig gældende og ikke, som hos forgængerne, i fonologiske og morfologiske udviklinger. Det fører ham til at afvise Tegnér's og Kock's forklaringer som utilfredsstillende, og han tilslutter sig i stedet, med forbehold, den forklaring Schwartz gav (og som vi finder hos Sandfeld), nemlig at der er tale om en benævnelse eller en tiltale.

Vigfússon's og Gjerdmann's forklaringer, at udtryk som *din gris* er kontaminations- og analogidannelser, støttes i 1949 af K.G. Ljunggren i artiklen *Till frågan om uppkomsten av uttryckstypen "din stackare"* (Studier i Nordisk Filologi, XXXIX). Ljunggren trækker forholdet mellem brugen af første og anden persons possessive pronomen frem, dvs. *min gris* over for *din gris*, og han konkluderer om brugen af de to former: "hvor hovedordet i første tilfælde drages mod den talende, er det i det andet blevet stødt bort fra den talende" (s.61).

## Språkvård

I vores svenske søstertidsskrift, *Språkvård*, nr. 1, 1976, diskuterer Göran Kjellmer under overskriften *Du pacifist - din pacifist* ligheder og forskelle mellem de to udtryksmåder. Kjellmer giver et kort resume af Tegnér's og Gjerdmann's forslag til en forklaring på udtrykkets oprindelse, men interesserer sig mere for hvordan udtrykkene bruges i moderne svensk. Han konstaterer at udtrykket *Din X* til forskel fra udtrykket *Du X* har en typificerende og klassificerende funktion. Ved at bruge udtrykket *Din X* tvinger man tilhøreren til at betragte den tiltalte i et specielt lys med følelsesmæssig farvning, som værende i besiddelse af en særlig karakteristisk egenskab. Ved brug af *Din X!* indordner man den tiltalte i en bestemt henseende til en klasse: *Din professor!* betyder 'Du har en eller flere af de egenskaber eller den adfærd man især plejer at forbinde med professorer'

(s.11). Men almindeligvis bruger man kun tiltalen *Din X!* til personer som netop IKKE tilhører klassen X, som netop ikke er X. Vi vil formentlig ikke kunne overfuse en professor med *Din f... professor!*, men gerne med *Din f... amatørrelægger!*, vel at mærke antyder "brugen af *Din X (...)* dog ofte den talendes reservation over for klassen af X" (s.14). Når man bruger et proprium (egennavn) i udtrykket *Din X*, fx *Din Brian*, sker der det at propriet bliver brugt som et appellativ, et almindeligt navneord. Det proprium der er blevet appellativ, betegner så klassen af dem der er bærere af det aktuelle karaktertræk eller den bestemte adfærd. Tiltalen *Din Brian!* rettes almindeligvis ikke til en person der hedder Brian, men til en person der har visse karakteristiske træk.

### Svenska Akademiens Grammatik

Den nye, store svenske referencegrammatik *Svenska Akademiens Grammatik* behandler udtrykkene som *Nominativsyntagme med possessivt pronomen* (bind 4, s. 796-797). Her skelnes der, som hos Ljunggren ovenfor, mellem første persons possessive pronomen i vokativer som normalt angiver en positiv indstilling til tilhøreren, og "vokativsyntagme med 2. persons pronomen [som] angiver en negativ indstilling overfor den tiltalte" (s.797). I en kommentar tilføjes det at "når en nominalsyntagme står efter en sætning, er det ofte umuligt at afgøre om den skal ses som vokativsyntagme eller som postponeret apposition til subjektet i 2. person: *Har du tænkt dig at køre nu, din idiot!*" (s.797).

Det er måske påfaldende at størstedelen af de afhandlinger der behandler konstruktionen, er svenske, og at de få danske er forholdsvis gamle. Man kan derfor håbe at en moderne dansk professor kunne få lyst til at tage problemet op.

*Søren Beltoft* (f. 1960) er videnskabelig medarbejder ved Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---

## Stavekontrol - kontrol af stavning?

### Af Henrik Holmberg

For præcist 20 år siden blev pc'en, den personlige computer som vi kender den i dag, født hos IBM, og i løbet af 1980'erne blev dette tekniske vidunder hurtigt meget udbredt. I dag står der en af slagsen i hvert andet danske hjem. Mange af os - heriblandt Erik Hansen - husker både mærket, processortypen ("8088") og prisen på vores første pc, og hvilken dato vi købte den.

Lige så snart pc'en var kommet inden for døren, røg skrivemaskinen på pension. Hvem har ikke prøvet at lave en fejl eller to nederst på en maskinskrevet side og set sig nødsaget til at begynde forfra på skriveriet. På pc'en retter man bare fejlen når man har opdaget den, og printer siden ud igen. Måske er det ikke engang én selv der har spottet fejlen - det har

man jo sin stavekontrol til. Eller har man?

## Fejlfinder

Vi laver alle sammen slåfejl når vi sidder ved tastaturet, nogle også stavefejl. (Den der mener han aldrig laver stavefejl, skulle prøve at udfylde en stavekupon på Sprognævnets hjemmeside, [www.dsn.dk](http://www.dsn.dk)). Sådanne formelle fejl forstyrrer læsningen og afleder tankerne fra det væsentlige, nemlig indholdet. Det forekommer derfor oplagt at benytte en elektronisk stavekontrol til hurtigt at finde fejlene. De stavekontroller som leveres med de almindeligt kendte tekstbehandlingsprogrammer, er imidlertid af en sådan beskaffenhed at mange ikke orker at lade systemet kontrollere deres tekster, eller dokumenter som man siger - slet ikke løbende, dvs. samtidig med at man skriver, men heller ikke efter at det sidste punktum er sat. Og dem der orker, bliver måske mere vildledt end vejledt af elektronikken.

## WordPerfects stavekontrol

"Du kan anvende Stavekontrol til at kontrollere dokumenter og skrivefelter for ord, der er stavet forkert, ord, der står to gange lige efter hinanden, eller for fejl i store og små bogstaver. Stavekontrol kan ikke finde fejl, hvis et korrekt stavet ord er placeret forkert. Hvis du f.eks. skriver "dem huse" i stedet for "de huse", kan Stavekontrol ikke finde denne fejl, fordi "dem" er et korrekt stavet ord. (Copyright © 1994 Novell, Inc. Alle rettigheder forbeholdes)." Således står der i den elektroniske hjælp til WordPerfect til Windows version 6.1.

Det er så som så med rigtigheden af ovenstående. Hvad nu hvis systemet ikke indeholder de ord eller ordformer som man har anvendt i sit dokument? Lad det komme an på en prøve. Lad os undersøge hvordan tre generationer af WordPerfects stavekontrol reagerer fra denne artikels allerførste ord til stedet her (note 1).

I alt 392 ord skal kontrolleres. WordPerfect 5.1 til dos (herefter wp5.1) stopper 12 gange (ved: *IBM, 1980'erne, processortypen, pc, stavekontroller, dvs., skrivefelter, f.eks., Novell, Inc., Windows, an*). WordPerfect 6.1 til Windows (herefter wpwin6.1) stopper 10 gange (denne udgave kender alle de ord som wp5.1 kender, plus *pc* og *Novell*). WordPerfect 9.0 (herefter wpwin9.0) kender det samme ordforråd plus yderligere to ord (*1980'erne* og *dvs.*) og stopper derfor kun 8 gange. Det kan måske undre at den gode, gamle wp5.1 ikke kender forkortelsen *f.eks.* og adverbiet *an*, men det er påfaldende at wpwin9.0 heller ikke kender disse to ord.

Stavekontrollen i de 3 versioner af WordPerfect stopper op hhv. 12, 10 og 8 gange ved gennemløbet af 392 ord. Wp5.1's 12 gange svarer til 4 procent, og det er da ikke så ringe. På den anden side er der med denne korte tekst også 12 muligheder for fejl og for at tilføje stavekontrollens ordforråd en forkert ordform, jf. nedenfor.

## Ordlister

Vi er her ved en meget væsentlig side ved den måde de ordlistebaserede stavekontroller er bygget op på (note 2). Stavekontrollen leveres af firmaet bag tekstbehandlingssystemet med en færdig, endelig og lukket liste af ord plus en tom, men "åben" som brugeren selv

kan fylde ord i.

Den lukkede firmaliste er så at sige født til at skabe ærgrelser hos brugeren. Dels har firmaet underligt nok ikke ulejligen sig med at anføre ordene i listen i alle bøjningsformer (dette gælder i alt fald de tre her testede systemer), dels er det umuligt at få leveret en ordliste der med en rimelig sikkerhed dækker ethvert tænkeligt ordforråd, selv hvis man begrænser sig til almensproget.

Netop her har vi en god og forståelig forklaring på at mange skribenter simpelt hen ikke orker at slå stavekontrollen til. Man synes det sker for tit at man har skrevet et ord eller en ordform som systemet ikke kender. Modviljen bliver ikke mindre af at man synes det tager for lang tid at fodre systemet, altså den brugerspecifikke del af stavekontrollen, med de ord i ens dokument som systemet ikke kender. Den sprogligt mindre sofistikerede vil ofte undre sig over at systemet kun kender en eller to bøjningsformer af et ord ("jamen, er s-formen så ikke korrekt?"), og enhver kan komme til at tilføje fejlstavede ord til den åbne liste og dermed få falsk trykthed med en fejlbehæftet stavehjælp.

### Sammensætninger

Lad mig også trække en af de gode sider ved WordPerfects stavekontroller frem: Ingen af de tre versioner foreslår særskrivninger af de sammensatte ord i det testede tekstafsnit. Både wpwin6.1 og wpwin9.0 kender ordene *processor* og *type*, og ingen af dem foreslår sammensætningen *processortypen* delt op i dens konstituentter. Dette er særdeles fint set i lyset af tidens stærke tendens (vel under inspiration fra engelsk) til at særskrive hvad der (i dansk) skal sammenskrives. Desværre fungerer systemet ikke omvendt. Når såvel en sammensætning som dens konstituentter indgår i stavekontrollens liste(r), kan systemet ikke finde ud af at foreslå en fejlagtig særskrivning rettet til en sammenskrivning. Det er synd, men det er nemt at forstå at det elementære system ikke kan det, for dagens kurante stavekontroller kan på ingen måde "forstå" tekster - som WordPerfect også skriver i citatet ovenfor. Følgende udsagn: *Ti kendes for rat: Manden løg, det er så sikkert som ammen i kirken, jf. savens agter*, vil efter al sandsynlighed gå glat igennem langt de fleste stavekontroller.

### Fejltyper

Der er et helt arsenal af hyppigt forekommende fejl som dagens stavekontrol ikke kan tackle, ud over de allerede nævnte fx det korrekte valg mellem *-re/-rer* i verber ("Han høre(r) ikke efter i timerne"), valget mellem *nogle/nogen, af/ad, ligge/lægge, og/at, synes/syntes, hans/sin, de/dem* osv.

Stavekontroller skal gøres lidt klogere før de kan blive en fornuftig støtte for den skrivende. Der skal lægges sproglig "viden" ind i dem, og det er da også i den retning den sprogteknologiske forskning og udvikling går. Systemer der kan forholde sig til ordsammensætninger, er i handelen (jf. fx følgende adresse på internettet [www.lingsoft.fi/cgi-bin/danspell](http://www.lingsoft.fi/cgi-bin/danspell)), og systemer med en vis evne til morfologisk og syntaktisk analyse er lige om hjørnet. Men der går rigtig lang tid før forfatteren af *Ti kendes for rat*-udsagnet kan blive retledt 100 procent af maskinen.

## Retskrivningsordbogen

Retskrivningsordbogen (RO) er i dag tilgængelig i tre forskellige "kanaler". Bogen har været der siden 1986, cd-rom-udgaven kom til i 1996, og året efter blev den alfabetiske del af Retskrivningsordbogen tilgængelig på nettet, helt gratis. Vi ved med sikkerhed at mange mennesker er meget glade for onlineudgaven af RO. De to elektroniske udgaver kan ikke bruges som stavekontrol i den betydning der her er tale om, de kan ikke integreres (som det ofte udtrykkes) i en aktuel skriveproces, men de kan bruges til at kontrollere stavningen for den der kommer i tvivl. Det er min drøm at Sprognævnet vil tage del i den sprogteknologiske udvikling og støtte det udviklingsarbejde der skal ende med at RO bliver tilgængelig i en fjerde kanal: en "klog" stavekontrol. Indtil da kommer vi ikke uden om den gode, gammeldags "analoge" korrekturlæsning.

Note 1: De ansatte ved Sprognævnet har altid brugt WordPerfect som tekstbehandlingsprogram. 5.1'eren har en særlig plads hos alle os der har brugt dette dos-program, og et par stykker kan ikke rigtig tage sig sammen til at forlade det.

Note 2: I modsætning hertil taler man om regelbaserede stavekontroller.

*Henrik Holmberg* (f. 1945) er forsker ved Dansk Sprognævn, p.t. sekretær for Nordisk Sprogråd.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

---